

KERESZTÉNY MAGVETŐ

SZERKESZTIK ÉS KIADJÁK :

DR. GÁL KELEMEN, GÁLFI LÖRINC.

XLVI. évfolyam. 1911. November—December. 6. fűzet.

TARTALOM:

Kriza János emlékezete. DR. BOROS GYÖRGY	329
Tolsztoj. VÁRI ALBERT	338
Újabb irányok a pedagógiában. (Vége.) DR. GÁL KELEMEN	346
Dávid Ferenc és kora. (Folyt.) DR. BORBÉLY ISTVÁN	358
Vallási mozgalmak napjainkban. ÜRMÖSY MIKLÓS	365
Irodalmi értesítő :	
Dr. Varga Béla: Jacobi Henrik Frigyes g. k.	371
Dr. Székely György: A lelki élet ismertetése. Dr. V. B.	373
Császár Károly: Medgyesi Pál élete és működése. B. F.	374
Különfélék	
Az őszi főtanács fontosabb tárgyai és határozatai	376
Kriza emlékezete	377
Servét viennei szobrának leleplezése	382
Báró Bánffy Dezső emléke	383
A protestáns püspökök fizetése	383
Törvényjavaslat az új egyetemekről	383
A lelkeszi fizetés rendezése	384
Torony- és harangszentelés Füzesgyarmaton	384
Templomszentelés Nagyernyében	385
Az erdélyi ref. egyházkerület új főgondnoka	385
Pokoly József debreceni egyetemi tanár	385
Pálffy András kitüntetése	385
Gyászhirek	385
Pályázat egyházi beszéd írására	386

KOLOZSVÁRT

NYOMATOTT GÁMÁN J. ÖRÖKÖSE KÖNYVSAJTÓJÁN

1911

Gergely István

asztalos, esztergályos, fafaragó mester,

Kolozsvárt, Monostori-ut 70. Telefon sz. 628.

Gépüzemű műhelyében
készít: intézeti-, iskolai-,
üzleti- és lakásberende-
zéseket és díszműárukat
stb. stb. 000

Tervek és árajánlatok költségmentesen.

RIGÓ ÁRPÁD

KOLOZSVÁRT, Kossuth Lajos-utca,
Központi Szálloda épületben.

Ajánlja dúsan felszerelt
papiros-, rajz-, iskolai
és festészeti szerek kü-
lönlegességi üzletét ::

hazai gyártmányokban. ==

Mindennemű könyv-, kő-
nyomdai és könyvköté-
szeti munkák izléses és
jutányos árban elkészí-
tését elvállalja. ::

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XLVI. évfolyam.

November – December.

6. füzet.

Kriza János emlékezete.¹

Irta : Dr. Boros György.

Gyűjts régi fénynél új szövétneket.

Ezelőtt 14 hónappal hódoltunk a Dávid Ferenc nagy szellemének. A messzi távol ködében kerestük lábnyomait Fakult foliánsok molyette lapjait forgatva vártuk a hangot, melytől a Szentmihály-templomnak most is ép falai rezegtek. A durva kötömeg elnyelte, a betűk csak nehezen érthető szavakba burkolt gondolatokat tartottak lekötve. Szerettük volna érinteni palástja foszlányait, megcsókoltuk volna jobbkezének kövült maradványát, mint szent ereklyét, de mindezekből sem jel, sem hang nem elégítette ki a mi kívánságunkat. Ez a nép jelt kívánt, de jel nem adatott néki.

De hát mi zengi túl a bérceket, mi éli túl az éveket : a hír, a hír. Ez tudtul adta, hogy az ő nagy lelke belefűjt abba a trombitába, amelytől a halottak megébrednek, az élők szívökhöz kapnak és fölpezsdült vérük hevétől hajtva haladnak tovább azon az uton, amelynek folytatása az örökkévalóság.

Azon a megfutott uton erős lábnyomokat őrizett meg számunkra a XIX-ik száz esztendő. Ezeket saját szemünkkel láttuk és a Dávid Ferenc 21-ik püspöki utódjában Kriza Jánosban az új felvilágosodás tipikus papi alakját tiszteltük. Háromszáz év választotta el őket egymástól. A XVI-ik, melyben Dávid élt, látta megsemmisülni Árpád hős magzatait a csatatéren, de együtt emelkedett föl a lelki sférák isteni honába azokon a szárnyakon, amelyeket Luther növelt s amelyekhez testet és lábakat adtak a többi reformátorok. Ő, Dávid, új lelket lehelt a testbe, de ahhoz nem volt elég harsány hangja, kellett még buzogány súlyát fölérő tolla, bátorsággal páncélozott keble és harcra mindig kész elszántsága.

¹ Felolvasás az unitárius lelkész kör közgyűlésén 1911. okt. 28. Kolozsvár.

A XIX-ik száz püspöke mint gyermekifjú látta tehetetlenségben sínyleni a korsikai oroszlánt, hallotta csörgeni a tollat forgató kézen a bilincset, érezte a vagyontól már százéve megfosztott kolozsvári gyülekezet sinylődő szenvedését. Sem a hazában, sem egyházában nem látott egyetlen reménységárt ifjú éveit legjavában. Sovány kezéből kiütötte a lantot a szükség koldusbotja. Ez a pap nem a reform-eszmék szárnycsattogásai között, hanem a bizonytalanság lassú haldoklása közben, talán ugyanolyan életkorban, jutott a főpásztori székbe, mint első elődje Dávid.

Ezután már fölfelé emelkedik csillaguk.

A Dávid Ferencé rövid ideit tündöklés után hanyatlani kezdett s végül megfosztatott a világtól s talán még a világozottságtól is. Dávid Ferenc reformátorsággal kezdte és martírsággal végezte, Kriza martírságban kezdte s jó reménységgel fejezte be, de ez már csak az új idők kebelén juthatott megvalósulásig.

Három fő vonal barázdolja tagokra Kriza püspökünk életét és jellemét:

*A szerénység,
a tudás,
a munkásság.*

E jellemvonások a pap és püspök, a tudós és író, az ember és családfő életmezijén szemlélhetők.

Én csak a pappal, a kolozsvári unitárius egyház lelkipásztorával fogok foglalkozni ezúttal. A püspök, a tudós, a költő, az egyszerűségben tündöklő ember és a szeretet hő forrását kiárasztó családfő jellemző és oktatólag ható életirányai más alkalomra s talán hivatottabb méltatóra várnak.

De legyen szabad egy kis személyes visszaemlékezéssel kezdenem.

Emlékemben fölüljul életem négy esztendeje. Az ifjú kor ábrándos, elmerengő, de gyakorta kitörő, sokat hívó, többet merő, mindig a messzi távolba néző esztendei, itt ebben a széles utcában, ott abban a régi kollégiumban a Kriza János püspök örökös jelenlétében töltek el. Kissé meghajolt, sugár, magas alakja olyan, mint a bérceken álló magányos fa árnyéka a lehanyatló nap fényében. Bizonyos szent borzongás támad egész lényemben, amint rá pillantok. Tudom, hogy szelid, mint amilyen volt az ártatlanul szenvedett jó Jézus, tudom, hogy feddő szavától nem kell tartanom, mert az ajakáról elszálló hang oly csendes, mint az úr szellője az Édenkertben az

esti szürkület kezdetén. A tanítványok kicsiny seregével együtt némultan nézem, miként ereszkedik székébe hösszan lengő fekete ruhájában. Az iskola legkisebb szobája a szentekszentjévé változott és ő szól: szent, szent, szent a seregek ura és teljes mind a föld az ő dicsőségével.

És szól a tudás bőségével, a régi egyházi atyák szavaival. Szól és elbarangol lelke a messzi távol ködébe, a magasság Istenének titkaiba. A tanítványok tudják, hogy hozzájuk szól, hiszik, hogy értik s csak amikor ismét eltűnik az árny, csak akkor veszik észre, hogy az egész egy pillanatnyi jelenés volt, melyből az öntudatos megfigyelés, a részletező megértés hiányzott.

Ilyen képe él lelkemben Kriza János püspöknek, a teológia (hittudomány) magyarázójának. A teljesen kezdő ifjú hogyan értette volna meg azt, akit kortársai is csak részleteiben ha, de egészében vagy csak a kiválasztottak, vagy egyik sem értett meg.

Ma, amidőn már nemcsak püspöki tekintélye hat rám, hanem a kor és a személy környezetének részletei, életének egyes mozzanatai is jórészt mind fölidézhetők, nyugodtabb megfontolással szólhatok élete és egyénisége hatásáról. De azt ne várja tőlem a t. hallgatóság, hogy olyan Krizát állítsak elé, amilyen a 21-ik unitárius püspök volt. Csak olyan lesz ez a Kriza, amilyen az én gyöngye ecsetem alól kikerülhet.

Kriza János az unitárius egyházban akkor jelent meg, amikor egy hozzá hasonló, de már nagy hírű pap, a kitünő szónok Szylvester György ifjan, váratlanul elhunytá után az egyház még nem tudott nyugvó ponthoz jutni a papválasztással.

1835. évi május havában választógyűlésre hívja össze a kolozsvári egyházközség gondnoka a hívek képviselőit s a három jelöltre esett 59 szavazatból 46-al megválasztják papjuknak Kriza János deákot és gondoskodnak külföldre küldéséről. 1837 őszén jő haza s megkezdí lelkípásztori működését. Betegséggel kezdí. A beköszöntés után talán félesztendeig is nem tudja végezni munkáját.

A hivatal mellé szegődött a gyöngékedés s életének nagy részében a megpróbáltatások edzik lelkét oly szilárddá, amilyen a Jézushoz méltó tanítványé kellett hogy legyen.

Egy szenvedő egyház és senyvedő nemzet kebelén a Jézus tanítványa és szolgálja megedzödik bármely szenvedésre és nélkülözésre. Azt hiszem, hogy a mai kor papja megismerheti mind, amit sokat szenvedett egyházunk tagjai elviseltek s még sem fogjuk

megérteni a Kriza János 26 éves papi szolgálatának sokféle nélkülözését, aggodását és örömtelenségét. Ha megértjük is csak azért, mert lelke nagyságát ismervén, tudni fogjuk, hogy a küzdelmek és nagy terhek súlya alatt nőtt oly hatalmassá.

Midőn pappá lett, az ifjúság körül fogja mint Tirteust, bámulva hallgatja lantja zengését és erejéből megedzett lelki bátorsággal hozzá lát a Remény kiadásához. A nemzeti irodalom vezetői tártkarral fogadják a zsenge ifjakat és dicsőítik a főmunkást Krizát, mint költőt. Egy azon esztendőben lépik az unitárius egyház szolgálatába Brassaival s a pezsdülő élet lüktetését érezve, ébredni kezd az egész egyház.

Kriza 1840-ben a bölöni zsinaton föltűnik mint szónok, mint modern gondolkozó és reformátor. Ifjúi hév és aggodó bátortalanság hadakozik lelkében, de mégis elindul követségbe az örökkévaló üzenetével. Rajongva lelkesedik az emberi lélek nagyságát szemlélve, éppen mint kortársa Channing, aki az ember értékét nemcsak fölismerte, hanem krisztusi szelidséggel és páli bátorsággal bevitte a szívekbe és az írásokba is. Éles látással betekint a Jézus tudományának mélységeibe, és az igazság erőteljes igéi jámbor entuziázmussal megzendülnek ajakán.

Buzdítja ifjú paptársait és biztatja önmagát az evangéliumi igazság lelkével, amelyről mélyen meg van győződve. Bízik, hogy a szíven keresztül folyó gondolat, habár mesterkéletlen előadásban, nem veszíti el hatását. Első nyilvánosan megjelent beszéde az unitárius hittani fölfogásnak olyan foglalata, amelyből immár kétségen felül meglehet ítélni, hogy Kriza a XIX-ik század embere, aki méltányolja a tudományos fölfogást és apostoli buzgósággal hirdeti az evangeliumot. „Vallja, hogy a vallás is teljes mértékben megérdemli és megkívánja a gondolkozást és vizsgálódást, mert csak így változik át a megrögzött szokáson, múlt idők hagyományain alapuló, élet és mozgás nélküli felületes hit mélyen át gondolt, világcs meggyőződéssé“.

Meglepően egyenlíti ki a vallás körében az érzelem és az ész szerepét. „A lelkipásztorinak (ő vallástanítónak nevezi) kötelessége érzelemteljes, de észszerű vallást tanítani, oly kegyességet, amely erőt adjon az észnek, meleget a szívnek, mely midőn Istenhez emel, ne szakasszon el családjától, hazánktól s az emberiségtől. Amely józanul éldelje az élet ártatlan örömeit, mialatt epedve szomjuhozza a jövő tisztultabb boldogságot“.

Nemcsak a középkori fölfogást, amely megtagadja a természeti jogokat, hanem az erkölcs- és hitnélküli könnyelműséget is ostromolja, „harmonióba igyekszik hozni a különféle lélekerőket s szív-érzelmeket“.

Ifjú szíve egész hevével tüzeli a bűn írtására paptársait: „Nem elég a lelket síma beszéddel perczekig tartó szép hevülésre ragadni, föl kell azt lázasítani a mélyen megrögzött s takargatott belső romlottság ellen. Föl kell az embert önmaga ellen haragítani, különben a megtámadás csak gyermekeskedő harcijáték, s az ellenség besáncolva s töretlen hagyatik a szív rejtékében . . . föl kell gerjeszteni egy magasb lét lángoló óhajtását, s az érzemény ama föl-emelkedését, mely illik egy végnélkül tökéletes valóhoz“.¹

1842-ben a kolozsvári zsinaton már egyenesen és nyíltan az unitárius vallás előnyeit és jogait hirdetésére vállalkozik. Az érzelmenek a vallásban nagy szerepet tulajdonít, lelkesíti híveit: „cáfolyjuk meg lelkes buzgalmunkkal amaz ellenvetést, miszerint a mi vallásunk ad ugyan világot a főnek, de melegség nélkül hagyja a szívet: mutassuk meg, hogy e vallás hasonló a tavaszi naphoz, mely egyszerre fényt és meleget áraszt magából“.²

Ez az ifjúkori két beszéd nem mellőzhető, ha a XIX-ik század első felében meginduló új irányú unitárius fölfogást méltatni akarjuk.

Azt, amivel a német birodalomban oly nagyon szeretnek dicsekedni, Kriza már 1842-ben hirdette: Maholnap Isten segedelméből az oskolamesterek hajtandják végre azon nagyszerű erkölcsi forradalmakat és javításokat, melyekhez képest valamennyi politikai revolúciók csak kontár orvosok fonák próbáiként tűnnek föl . . . Valaki olvasni tanít egy kis gyermeket, örvendhet azon, hogy ő is tett valamit Isten országa dicsére, Krisztus országa teljes eljövételére.³

Nagyszámban hátramaradt beszédei alapján bátran merem állítani, hogy Kriza, legalább is a mi körünkben, az egyházi beszédírásra reformálólag hatott. Költői gondolkozása a szív rejtelseihez vezet. Azok a rendkívül dagályos és fárasztó klasszikus idézetek, melyek a XVIII-ik és még a XIX-ik század egyházi íróit

¹ Erőhatóság a keresztény vallástánító főtulajdona. Bölönben 1840-ben elmondott zsinati beszéd.

² *Ti vagytok a földnek savai.* Zsinati beszéd.

³ U. o. 17. 18.

gyakran egészen elterelik az evangéliumtól, a közönség vallásos érzésével vajmi keveset törődtek. Ha a bibliát használták forrásnak, akkor a mythikus vagy legendás ó-testamentomi példákkal tömték meg terjengős beszédeiket, de a Jézus gondolataival és szavaival keveset törődtek. Kriza így szól: „A Krisztus morálja nélkül meghunyászkodott az izlám túlságos buzgalma. S a zsidó vallás, óh, az csak mumiája egy elhangzott életnek, s minél szelidebb lesz hozzá a keresztény szellem, annál inkább fog enyészni. A pogány filozófusok szép gondolatokat és magasztos eszméket hirdettek, de az Olymp istenei vígan tomboltak s a babonás és tudatlan nép áldozott nekik“.

Így gondolkozik a még csak 30—31 éves Kriza, s ámbár most jött haza a Strauss hazájából, szerencsésen megtalálja a Jézus értékét tanításainak mindent átalakító moraljában.

Magyar szónok lévén, gyönyörűen tudja érvényesíteni szószékén a hazafias szellemet. A politikai szabadság a vallási szabadsággal kezdődött, s egyik mindig lépést tart a másikkal. „Minél jobb keresztények az emberek, annál szabadabbak is, mert akkor képesek mind megszerezni a szabadságot, mi könnyű, mind megtartani azt, mi nem oly könnyű.“ Így szónokol 1842-ben, s ki vonhatná kétségbe, hogy ő, aki különben is nemcsak a nemzeti, hanem az állampolitikai kérdésekkel is állandóan foglalkozott, az evangélium illatos virágaival hazafias lelke érzelmeit diszíti föl és készíti elő azt a nagy nemzeti fölhevülést, amely a szabadságharcot szülte. Vannak nyíltan hazafias irányú beszédei is, főképpen 1848-ból.

Mindamellet, hogy érzelmeit tűz hevítette, gondolatait bátorság növelte, Kriza nem volt nagyhatású szónok, hanem megnyerő szelid lelkipásztor, aki a csöndesen folydogáló vizek mellett legelteti nyáját. Az élet italával a virággal hintett réten kínálgatja, s a tudomány gyümölcseit csöndes beszélgetés közben teszi asztalukra. A tudomány legújabb elméletét 1847 húsvétján megnyerő egyszerűséggel használja föl az örökélet bizonyítására: semmi sem léssen semmivé, hanem csak más alakba megyen át; s ami legdrágább, legnemesebb: egy gondolkozó lélek, egy érző szív lenne-e semmivé? . . . Mint a lelketlen anyagok sokféle összeköttetések után ismét ős elemeikre visszatérnek, így kell a lelkes erőknél, az okos valóságoknak is ismét az ő eredeti szellemcsaládjukba, ős hazájukba visszatérni!

Szakadatlan folyású logikája lebilincsel, mindig édes-kedvesen zengő szavai, állandóan kéznél levő példái, gyönyörű lelki képei bűvös hatással magukkal ragadnak. Olyan ez az írt szónoklat az értő léleknek és az érező szívnek, mint a tündérmese a gyermeki képzeletnek.

Rövidnek látszó s mégis sokat mondó agendáit, egyszerűen szóló, s mégis áhítatra hangoló imáit mély gondolatokkal telt, s mégis oly könnyen szárnyaló beszédeit olvasgatva sűrű soraiból, sajnálkozva gondolok mindnyájunkra, akik a magyar egyházi beszédiróladom ezen szépségeit nem ismerjük, mert ott rejtőznek a porosodó szürke borgói papír lapjain.

E szerény unitárius lelkészen a nagyfokú igénytelenség majdnem teljesen eltakarja a lélek nagy kincseit. Tudjuk, hogy a mindennapi élet szükségéi szárnyát szegték költői lelkének. Nem szorúl bizonyításra, hogy papi pályájának mostoha irodalmi viszonyai, s kiválóképpen a szöszéki irodalom hasztalansága, nem engedte hozzáférkőzni azt a gondolatot, hogy beszédeivel még temploma körén kívül is hatni tudna. Csak püspökségének ideje alatt termelt a nagyobb közönségnek, s mily felségesen hat szavainak tükörtisztasága és az itt-ott megcsillanó humor és költői lendület.

Nagy kísértés környez, akár papi dolgozatait, akár magánleveleit olvasom, hogy kertje virágaiból és gyümölcseiből még többet és nagyon sokat összehalmozzak, de nem szabad visszaélnem hallgatóim türelmével. Minthogy éppen lelkészek rendezte díszgyűlésen vagyunk, lelkésztársaim kedvéért, de a mások tájékozására is bebocsátom e helyre 1853-ból, az elnyomatás szomorú idejéből visszacsengő keserű vigasztalását, melyet nagybátyjához intézett levelében találtam: „Min kezdjem tehát az írást — a Jove principium — az Isten még eddig tűrhető egészségben tartott meg családommal — „élünk, vagyunk és mozgunk“ szent Pállal, szent János szerint pedig: „meg van minden napnak az ő terhe, nyomorúsága, minden nap foglalkozunk mostanság a kerti és mezei gazdasággal, mert a hivatal után járó díjjak éppen olyan erősen *megrövidültek* a jelenkor szükségéihez képest, amint másfelől, a szentírás szerint, nem *rövidültek* meg az Isten karjai a hívek segítségére. Láthatja bátyám, hogy a jelenkor szükségéhez képest némi németes pietismus lepett meg; de nem ok nélkül tényezett ez a planta már régtől fogva Németországban — a magyarok csak

gúnyolódtak velem, mint hozzájuk nem pászoló überschwunglich-keittal — s ime most annak is hasznát vehetjük s a pogányok stoicizmusa helyett a keresztényekhez inkább illő pietistai rezignációval — a Göttliche Gnade végtelen tengerébe való béugrással segíthetünk magunkon, midőn drága a világ s a mi papi, tanári díjjaink oly kevésbé mérsékeltek a drágalátossághoz — de hagyom a theosophiát; hagyom a keleti kérdésben fölmerült istámbuli sophia-templomot is, mi a disunitusokat érdeklő különben is, nem az unitáriusokat, hanem írok arról, hogy az unitária financia ma-holnap, vagy pár év múlva helyreüti magát s akkor mind díjjainkon segítve leend, mind pedig ki lesz víve azon régi terve a főtanácsnak és kolozsvári ekkleziáinknak, hogy két papja legyen ekkleziáinknak, kik egyszersmind tanárok is legyenek. Most eléggé érzem magam is ennek hiányát, mert a mostani tanárok között egy sincs — ki olykor-olykor prédikál — felszentelt pap, csak Székely Mózes . . .“

Ha egyházi dolgozataiból kevéssel ajándékozott is meg, hálások vagyunk a Channing műveiért, melyeknek szép és gördülékeny magyar stílusa az ő érdeme. „Channing“-nek én voltam a szerkesztője — írja 1871 jan. 31. Igyekeztem a fordítmányokat az eredetivel egybehasonlítva, minél hívebben adni, ezért igen sokat is javítottam . . . Kivántam egyöntetűvé tenni az egészet s a jelen irodalom színvonalára emelni, megőrizvén a jó magyarságot is.

A „Keresztény Magvető“ két első kötetét nemcsak neve ékesítette, hanem lelke kincsei is, melyekből sok drága gyöngy ott van a lapokon, ahol nem is sejtjük.

Az unitárius egyházköztségnek egyedüli lelkipásztora 24 éven át, az unitárius theológiának egyedüli magyarozója ugyanannyi ideig, az unitárius közszellemnek főleg a Székely Sándor halála után központja. Kriza az a tekintély volt az egyházban, ami Brassai az iskolában és a tudományban.

Püspöki pályája egészen külön méltatást kíván. Megválasztásakor a modern ember, az írói tekintély, a székely nép lelkének igaz ismerője jutott megérdemelt elismeréshez.

Még csak munkássága benső rugóira szeretnék rámutatni, hadd ismerjük meg a szerény unitárius papot, mint a nélkülözés, az önmegtágadás, a törhetlen hit, a csüggedetlen reménység eleven megtestesülését. De erre a térre nem lépek, mert azt hiszem, hogy az utánam következő lelkész úr, aki húzamosabb ideig és sokkal közelebbről ismerte, mint én, kárpótolni fogja hallgatóimat.

Nekem még csak egy pár szóm van. Mi, unitárius lelkipásztorok, szívünk hő óhajtásának hódolva rendeztük ezt a szerény emlékűnnepet. Tudjuk, hogy magunkat becsültük meg, midőn a XIX-ik század egyik legnagyobb unitárius papjának emléke előtt leborúltunk és lelke tündöklő fénye mellett új szöveteket gyűjtöttünk lelkünkben, hadd láthassuk az ösvényt, melyet ő jelölt meg nekünk utódainak, hogy ha nem is, mint ő, a dicsőség koszorúját, de a hív szolga jutalmát elnyerhessük.

Tolsztoj.

Írta : Vári Albert.

Tagadhatatlan, hogy kultúránknak gyors menetű fejlődése nem hozta magával az emberi lélek kívánt emelkedettségét és boldogságát. Tudományos műveltségünkben sok az álfény és hamis csillogás. Az egyoldalú intellektualizmus olyan mezőkre sodorta az embert, amelyeken ok nélkül keresi lelki szükségleteinek a kielégítését. Az emberre nézve mindegy, hogy gőz-, villany- vagy kézi-erővel dolgozik-e, ha lelke sívár és elégedetlen. A repülőgép emelheti testét a magasba, ha lelke alant marad. Száguldhat a gyorsvonaton vagy a gőzhajókon, ha ezek mind távolabb röptik boldogságától. A természet törvényeinek a megismerése, a mechanizmus csodái, a természeti erők megszelídítése növelhetik önbizalmunkat; de nem teszik jobbá lelkünket.

Kultúránk szédítő egyvelegében nincs egy biztos és határozott embereszményünk, amely felé törekszünk s amelyet elérni akarunk. A hajdankor hőse, a középkor szentje és lovagja nem lelkesít többé. Helyükbe ok nélkül állította korunk bölcsészete a durva és kegyetlen „Übermensch“ képét. Nem elégít ki ez a kép minket. Nem kívánatos nekünk. Sőt hidegen fordulunk el tőle. Úgy vagyunk tehát, mint az az ember, aki szalad, de nem tudja hova. Vagy mint a Tolsztoj molnárja, aki nyugodtan és boldogan élhetett volna kis vízi malma után a maga ősi egyszerűségében. De egyszer látva, hogy víz nélkül a malom nem jár, eszébe jutott, hogy tanulmányozza a malom szerkezetét, a vízesési törvényeit. Míg ezekkel elfoglalta idejét és erejét, az alatt elfeledkezett igazi céljáról: a jó és pontos örlésről s így elveszítette az emberek bizalmát s boldogsága föltételét.

Ilyen körülmények között nem csodálkozhatunk, ha e nagy zűrzavarban és céltalanságban ösztönszerűen körülrajongja a világ azt a prófétai látszattal fellépő embert, aki mint egy újkori Keresztelő

János, nyugodt és határozott hangon figyelmeztet hivatásunkra s megjelöli célunkat. Aki nem ámítja magát és másokat a kultúra hamis csillogásával, hanem maga is visszatér s másokat is visszahív a természet ősi egyszerűségéhez és kezdetlegességéhez, ahol minden a maga igaz mivoltában áll előttünk és semmi sincsen, ami látásunkat zavarná és kilátásunkat elvenné. Ez a Tolsztoj iránya, amelyet nemcsak vallott, hanem életében is megvalósított. Azért nem csodálkozhatunk, ha a nagyvilági élvezetekben elfáradt vagy a kultúrában csalódott lelkek ezrével keresték a természet szabad kebelén, falusi magányában gazdálkodó prófétát, mondván: „Mester! taníts meg minket *élni*; mert mi igazán élni akarunk“.

Hogy Tolsztoj igazán szíven hordozta embertársai boldogságát s hogy ezen céljában nem is járt éppen rossz uton, azt semmi sem bizonyítja jobban mint az, hogy már életében gáncsolói és ellenségei mellett sokan voltak, akik föltétlen híveivé szegődtek, akik szeretetök és rokonszenvük minden kincsével elhalmozták. Így méltán mondhatta el azt, amit nem minden próféta vehet ajkaira: „Örvendetes tudni, hogy az ember hatással van másokra, mert csak akkor győződhetik meg, hogy igaz tűz ég benne, ha az a tűz gyújt is“.

Bármiképpen gondolkozzunk a nagy oroszról; bármilyen szempontból vizsgáljuk irányát és működését; de egyet nem tagadhatunk meg tőle. Nem tagadhatjuk meg azt, hogy egész életében őszintén kereste az igazságot, hogy bármilyen nagy áldozatra is kész volt abban a tudatban, hogy ez által az igazságot megközelítheti. Nem tagadhatjuk meg tőle azt, hogy a miként ő lelke minden gyökérszálával a jóhoz, a lehető legjobbhoz ragaszkodott: úgy minden igyekezete oda irányult, hogy másokat is a lehető legjobbakká tegyen. Így bármilyen eredményre jussunk az ő működésének a megítélésében; de szándékának tisztaságát, törekvésének szentségét, cselekedetei forrásának a tisztaságát kétségbe nem vonhatjuk.

De éppen az az őszinteség, amellyel ő kezelte az élet egyes kérdéseit, teszi kötelességünké, hogy mi is hasonló nyíltsággal mutassunk rá egyes tévedéseire és túlzásaira is, amelyek a legtisztább indulat mellett sincsenek kizárva.

Az első és főtévedése, amiből a többi is természetszerűleg következett, az volt, hogy egyoldalúan ítélte meg a társadalmat s annak *kultúráját*. És az egyik szélsőség a másik szélsőségbe ragadta.

A tudomány és műveltség hamis csillogása mellett nem látta meg a sok értékes drága gyöngyöt, amit előrehaladott kultúrájának minden téren fölszínre hozott. Ideálisan gondolkozó lelke annyira szerette az igazit, a természetest, hogy kész volt az egész társadalmi életet megvetni azért, mert abban az ő fennkölt eszményét nem látta megvalósulva. És éppen ez az ami az ő törekvésének, lelkes fáradozásainak bizonyos utópisztikus színt kölcsönöz. Az eszmény és valóság soha sem fedí egyik a másikat. Amint emelkedünk főlebb és főlebb az eszményiség hegyére: úgy növekedik látókörünk, fejlődnek gondolataink s alakulnak át kilátásaink. Az Isten csak az igazság vágyát, de nem magát az igazságot adta nekünk. A miként nincsen rózsza tövis nélkül; s amint a természetben nem csupán verőfény, hanem pusztító vihar is van: úgy az élet is a jónak és a rosznak, az igaznak és hamisnak sajátos vegyületéből áll. A mi feladatunk csak az lehet, hogy a gyomot irtsuk, pusztítsuk, hogy a rosznak eláradását megakadályozzuk. De hogy a konkolyt és töviset örökre kiirtsuk, hogy a bűnt egyszer s mindenkorra lehetetlenné tegyük: az nem áll hatalmunkban.

Tolsztojnak az igazért dobogó szíve mindenütt csak a jót és nemest akarta látni s mivel egy csapásra nem alakíthatta át a világot, nem törölkötte el a bűnt: elfordult a társadalomtól s ment vissza a természethez, melyet még az emberi kontár kéz meg nem ronthatott, melyet a hamis kultúra ki nem forgatott a maga mivoltából. „Azt hiszem — mondja „A feltámadás“-ban —, hogy az emberi szívből minden rosz eltűné, a természettel, minden szépségnek és jónak közvetlen kifejezésével való érintkezésben“. Ezért hibáztatja a kultúrát, mely magas házakat épít s az utakat kikövezi; mert mind ez a természetnek elrontása. Így lett a „különc“-nek gúnyolt tanuló deákból egy egészen önálló egyéniség, aki az élet, a vallás és a társadalom értékelésének sajátos módját hozta felszínre. Mindenkit érdekelhet tehát, hogy miképpen gondolkozott egy ilyen, új csapáson járó író azokról a kérdésekről is, amelyek minket közelebbről érdekelnek.

A maga egyéni szemüvegén keresztül vizsgálta Tolsztoj a *vallást* is s ezért az ő vallása más, mint amit az ő hazájában és az ő kortársai értettek valláson. Hogy az ő vallását megérthessük, ismernünk kell azt a belső lelki átalakulást, amelyen ő maga e tekintetben is átment. Mert minden érzést és gondolatot, amit valaha nyilvánosságra hozott, először ő maga átélte, hogy meg-

feleljen amaz általa föllállított kívánalomnak: „Az író csak annyira szükséges és értékes, amennyire lelke belső munkáját feltárja nekünk“.

Tolsztoj vallásos fejlődésében három fokot lehet megállapítani. Az első fokozatot a hagyományos vallás képezte, amelyet neveltetésével kapott. A görög keleti egyházban született s annak elvei szerint nyerte vallásos neveltetését. Ez az egyház, mely a niceai hitvallással szemben elfoglalt álláspontjában, a nemzeti egyházak fejlesztésében a szabadabb szellemnek, a tisztultabb vallási felfogásnak a színezetét mutatja: idő folytán a nyugati kultúra áldásaitól elzárkózva maga a megkövesült orthodoxia lett. A vallásosságot a hitcikkék föltétlen tiszteletében, a hitet a külső szertartásokban látta. E mellett a babonák és a miszticizmus felhője által az evangélium fényét elhomályosulni engedte. A természetes vallási érzést hiában való külsőségekkel annyira elfojtotta, hogy kebelén valódi nagy vallási jellemek nem is fejlődhettek, amint ezt ezzel ellentétben nyugaton látjuk. Ebben az egyházban született és növekedett Tolsztoj. Ezeknek a dogmáknak az elfogadása képezte vallási fejlődésének első fokát.

Azonban már fiatal korában csodálatos átalakúláson ment át igazságot szomjuhozó lelke. Átlátta, hogy ha az amit vallás címen árul az egyház, igaz vallás: akkor ezen szent név alatt útját állja az emberi boldogságnak. Mert ez a vallás nem egyéb mint szemfényvesztés, melyet a világ megtévesztésére talált ki a rideg papuralom. Ennek a vallásnak egyetlen gyökérszála sincsen a lélekben. Azoknak a dogmáknak ellene mond az embernek esze, érzése és lelkiismerete. Reánk nézve teljesen idegenek. Sőt még akadályul szolgálnak akkor, amikor az igazságot keressük; mert egyenes utunkból, mint a pástortűz az útazót, eitéritenek. Nem csak hogy fölöslegeseek, hanem károsak is. Félre hát velük az útból. Dobjuk ki ezeket a felesleges terheket élethajónkból. És Tolsztoj szakított a vallással. Már 22 éves korában átment fejlődésének második szakába: a *nihilizmusba*. Eldobott minden vallást és minden hitet. Szerinte ezen a téren is a kultúra csak roszt szült. Ezen csak úgy segíthetünk, ha visszatérünk az őseredethez, ami a semmi, a nihil.

Évek multak el ez állapotban, mialatt a kiváló író egyre aratta irodalmi sikereit. Azonban amíg nőtt külső hírneve és dicsősége, keblében valami hiányt, valami fogyatkozást érzett, amit semmi ki nem pótolhatott. Tapasztalnia kellett, hogy az életboldogságot a

nihilizmus utján fel nem találhatja. De hát hova forduljon? Talán visszatérjen az egyház gyámkodása alá? Talán összeszedje a dogmáknak eldobált morzsáit s azokból elégítse ki lelke éhségét? Vagy a metafizikai okoskodások útvesztőjére térjen? Hiszen ezekkel akarta boldogítani az egyház is s éppen ezért szakított vele. Az ő igazságért lángoló lelke a kérdések ezen kereszttüzéiben is megtalálta a helyes kivezető utat. Vissza a Jézushoz! Vissza az evangéliumhoz! hangzott a szózat lelkében. És az 50 éves férfi mohó vágygal ragadja meg a bibliát. Azt szorgalommal tanulmányozza. A Jézusnak abban foglalt szép mondásai, különösen pedig hegyi beszéde, megtermékenyítik lelkét. A jézusi eszmék és gondolatok befolyása alatt keletkeznek legszebb művei, példázatai, elbeszélései. Úgy tetszik neki, hogy itt megtalálta az igaz vallást, amely az élet boldogságának első föltétele. És a Krisztusi eszmék közvetlen hatása alatt megírja „Az én hitvallásom“ című nagy művét. És ezzel átlépett vallásos fejlődésének a harmadik szakába, amelyben élete végéig meg is maradt.

Nem célunk ezúttal a Tolsztoj hitvallásának a részleteibe belemerülni.¹ Minden sorából a Krisztushoz való végtelen ragaszkodás s tanainak rajongó szeretete árad szét. „Hiszem, — úgymond — hogy az a tan az egész világnak boldogságot ad.“ „A törvényt Mózes adta; de az öröm és az igazság Jézus Krisztus által lett.“ Szóval Tolsztoj a Jézusban megtalálta a boldogsághoz vezető legbiztosabb kalauzt. Azonban mégis reá kell mutatnunk hitvallásának egy nagy fogyatkozására. Ez pedig abban áll, hogy amilyen szépen ki van domborítva benne az erkölcsi elem, éppen annyira nélkülözzük azt, amit mi nyugati észjárással a vallás elengedhetetlen tényezőjének tartunk. Értem a hitet. Gyönyörűen kiválogatta a Jézus tanításai közül azokat, amelyek az életboldogságra, a szép és jó élet megvalósítására vonatkoznak, de elhallgatja azokat, amelyek egy élő és személyes Istenben való hitet tételezhetnek föl, akihez Jézus is így imádkozott: „Mi Atyánk.“ Így minden alap nélkül két felé választja az evangélium tanait s ezáltal szinte letörli annak Krisztusi jellegét. Ha mi az ő hitvallásában a *Krisztus* név helyett a *Buddha* nevet alkalmaznók: úgy előtünk állana a buddhista életfilozófia. Mi nem kutatjuk azt, hogy a Krisztus tudományában

¹ I. Péterfi Dénes: „Tolsztoj gróf hitvallása.“ Ker. Magv. XIX. évf. 6. füz.

melyik az értékesebb elem: a vallási vagy az erkölcsi. De azt igen is állítjuk, hogy a kettő együtt alkot egy teljes egészet s aki bármelyikből egyiket a másiktól elválasztja, az nem jár hiven a Jézus nyomában. Különbözik, amint ezt újabban egy született hindu kifejtette, Tolsztoj életének egyik törekvése az volt, hogy a kereszténységet közelebb hozza a buddhizmushoz. Az ő vallása és a buddhizmus közti rokon vonások: 1. A panteizmus. 2. Az aszkétizmus. 3. Az ember erkölcsi kötelessége az állatok iránt. 4. A vegetárianizmus.¹

Még csak a Tolsztoj *pedagógiai* elveire térhetünk ki röviden. Ebben a tekintetben igen nagy hatással volt rá *Rousseau*. Azért, mint a művelés első föltételét, mint a tanítás alapját úgy állítja be Rousseaunak a gyermekekre vonatkozó nézetét: „Egy egészséges gyermekben, amint a világra jött, tökéletesen meg van a jó, szép és igaz harmóniája, amit mi lelkünkben követelünk. Közel áll még a lélektelenlényekhez, a növényekhez és állatokhoz, — a természethez, mely számunkra mindig a jót, igazat, szépet jelenti.“ Tolsztojnál is ez az egyik szikla-alap, amelyen pedagógiai elveit fölépíti. A másik az ő felfogása a tudományról. Szerinte a mai tudomány nem igaz tudomány. A tudomány meghatározásánál az az első kérdés, hogy mit kíván az élet? És a tudománynak teljesen az élet szükségleteihez kell alkalmazkodnia. Semmi haszna nincsen az embernek abból, ha ismeri az állat- és növényfajokat, a naprendszer titkait, a múlt eseményeit, az uralkodók életét és csatáit. Az igazi tudomány az, amely elejét veszi az erkölcstelenség terjedésének, az opium, az alkohol és a dohány romboló munkájának, amely megtanít a gyermekek helyes nevelésére, az okos táplálkozásra és a földművelésre. A népek nincsen szüksége könyvekre, vasútra, amelyek csak arra valók, hogy a kultúra bűneit terjesszék a falukban. Nincs szükség egyetemekre, mert azok nem tartják szem előtt az élet igényeit. Nem igaz embereket képeznek, hanem a romlott társadalomnak romlott tagokat nevelnek. Nincs nagyobb „erkölcsi zsarnokság“, mint a mai nevelés, melynek az a célja, hogy a gyermekek is olyan emberekké legyenek, mint mi amilyenek vagyunk. Ez a törekvés az emberi önhittségből és gőgből származik s ezért a legkárosabb gyümölcsöket termi. Nem az embernek kell a gyermeket tanítani, hanem megfordítva a gyermeket kell ideál gyanánt tekintenünk. Ezért „Levelek egy hinduhoz“ című művében keletet és nyugatot szembeállítja egymással. Óva inti a

¹ „Nyugat“ 1911. évf. 8. sz.

hindukat, hogy maradjanak meg az ők primitív légkörükben s ne vágyódjanak a nyugat modern élethuzugságai után, mert ezek minden erkölcstelenségnek az okozói.

Emez általános elveket a gyakorlatban is megvalósítani igyekezett Tolsztoj. Jásznája—Polyánában ezeknek megfelelő iskolát állított, amelyben maga is tanított. Az iskolában vezérelv a korlátlan szabadság. A gyermeket nem szabad egyéniségével ellenkező dologra kényszeríteni. Ott nincs semmi rendszer, vagy előírás. De nincsen büntetés is. A tanítványok a legbizalmasabb viszonyban vannak a tanítóval, akinek feladata teljesen a növendékek izléséhez alkalmazkodni. Tolsztojnak legfőbb igyekezete volt, hogy az evangélium erkölcsi tartalmát vigye be az iskolába. Ezért gyönyörű elbeszéléseket és példázatokot írt, melyekben a modern tudománnyal szemben a szeretet világát állítja föl.

Bármilyen tetszetőseknek tűnjenek föl ezek az elvek, mégis reá kell mutatnunk ezeknek nagy fogyatékoságára. És bármilyen bájosnak lássék első tekintetre a tolsztoji iskola, mégis azáltal az emberiség nagy céljai elérhetők soha sem lesznek. Azt mondják a Tolsztoj föltétlen hívei, hogy ő nem a jelennek, hanem a jövőnek élt, hogy elvei kifejtésekor az emberiség végcélját tartotta szeméi előtt. De felfogásunk szerint bármi egyéb lehet az emberiség végcélja, csak éppen az ős természeti állapothoz való visszatérés nem. Azt az állapotot az emberiség sok véráldozat, könnyhullatás és verejtékezés árán hagyta el. Már most az oda visszatérést tenni az ember céljává s ezáltal megfosztani azoktól a drága szellemi és erkölcsi javaktól, amelyeket az ezredévek folyamán véres verejtékekkel gyűjtött: a legnagyobb anakronizmus. Szép az a Tolsztoj által beállított szeretet világa, amelyben egyetlen törvény van: a föltétlen altruizmus törvénye. De hogyan mutatna az a társadalom, amelynek minden tagja csak a más boldogságáért élne. A földműves a más földjét művelné, a kereskedő a más üzlete érdekében fáradna. Egy önző társadalommal szemben, amennyire jogosult az altruizmus hangoztatása, éppen annyira lehetetlen a társadalmat ez egyetlen alapra építeni. Aki mégis ezt akarja, az az utópia színes birodalmában jár. Igaz, hogy Jézus is több alkalommal kiemelte a gyermekkor szépségét, mondván: „Ha meg nem tértek és olyanok nem lesztek, mint a kis gyermekek, semmiképpen sem mentek be a mennyeknek országába.“ De Jézus itt nem a gyermekség tudatlanságát és szellemi igénytelenségét állítja oda elérendő eszményül, hanem annak a jóságát,

önzertlenségét és ártatlanságát. Nem szellemi, hanem erkölcsi tekintetben lehetnek a kis gyermekek a mi ideáljaink.

Azonban bármilyen sok túlzás és szélsőség legyen a Tolsztoj tanaiban az ő neve mégis beláthatatlan hosszú időn keresztül fenn fog ragyogni az emberiség életének egén. Fenn fog ragyogni, mint egy élő tiltakozás a kultúra hamis csillogásai ellen, amelyek csak arra valók, hogy az embert igazi céljától elvonják, hogy göggyét és önistenítését elősegítsék. Fenn fog ragyogni, mint egy élő tiltakozás a mindent lenéző és kicsinylő tudománynak föltétlen tekintélye ellen, mely az emberiségnek minden más irányú törekvéseivel szemben a maga csalhatatlanságára hivatkozik. És fenn fog ragyogni, mint élő tiltakozás az egyházak amaz irányzata ellen, mely a vallást haszontalan külsőségekbe helyezi s azt a papuralomnak, vagy a saját hatalmi céljainak az eszközévé teszi.

De hozzánk is szól a Tolsztoj szelleme és azt mondja: Igen jól tettétek, hogy a Jézus nevét a metafizikai okoskodások sötét-ségéből kiragadva, az ő történelmi személyiségét tisztázni igyekeztetek, mert nem az isten-ember csodálatos és lehetetlen fogalma szerez nektek üdvöt és boldogságot, hanem az ember Jézus, aki veletek együtt érez és gondolkodik, aki a ti édes testvéretek, jóban és rosszban, kiválóságban és a kísértések ellen folytatott harcban osztályos társatok, aki veletek együtt sír, éheznek, bízik és imádkozik, aki veletek együtt küzd és keresi a lelki tökéletességet. De — azt mondja tovább a Tolsztoj szelleme — ne álljatok meg a fél úton. A célt még nem értétek el. Vallástokban még nincs elég szociális tartalom. Még mindig az eget keressétek s az alatt meginog lábaitok alatt a föld. Istenországát ne magatokon kívül keressétek; mert az „ti bennetek vagyon.” Vallásotok központjába helyeztétek az embert, mert a vallás nem az Istenért, hanem az emberért van. Keressétek és válogassátok meg hát azokat az eszközöket, melyek az emberi lelket fölemelhetik s az embert minél jobbra és nemesbé tehetik. Az elkopott és elavult emberfogalmak helyett keressétek meg az igazi Krisztusi embereszményt s azt megvalósítani igyekeztetek.

Éppen azért mi Tolsztojt azon jó lelkek, azon próféták és apostolok mellé helyezzük, akiknek szíve, amíg éltek, embertársaikért dobogott s akik nemcsak őszintén akarták, de igazán munkálták a mások boldogságát, akiknek neve éltető eszmévé finomodva gazdagítja az emberiség szellemi kincstárát.

Újabb irányok a pedagógiában.

Irta: Dr. Gál Kelemen.

(Vége.)

Röviden rá kell még mutatnunk ez irány egy másik hívének, Laynak, működésére, aki Meumannal teljesen azonos módon és eszmekörben fejtegeti a kísérleti pedagógia kérdéseit. Mégis észrevehetők némi eltérések.¹

Ő a pedagógiai kísérlet első fokául a hypothesis, másodikul a kísérlet végzését, harmadikul a gyakorlatban való igazolását különbözteti meg. Lay súlyt vet arra, hogy a tisztán pszichológiai kísérlet a didaktikai pszichológiai kísérlettel megkülönböztessék, mert utóbbinál „a kísérleti körülmények a lehetőség szerint egy oktatási óra viszonyaihoz kell hogy alkalmazkodjanak“. Meumann csak anyagot hord az építkezéshez; Lay már építeni akar, mielőtt az anyag együtt volna. Meumann gondosan őrizkedik, hogy az exakt kutatás határait átlépje. Lay mindegyre az elmékedések és metafizikai konstrukciók világába lép. Meumann részletez, mert az összefoglalást még korainak tartja. Lay összefoglal. Meumann leír, fejteget egyes problémákat. Lay definiál szűk és rövid előkészítés után. Meumann tudatosan és tervszerűen lemond arról, hogy rendszeres pedagógiát adjon. Lay kijelöli a pedagógia helyét a többi tudományok között s megalapozza, azt tanítván, hogy a pedagógia alapja az összes biológiai és szociológiai tudományok.² E szerint a pedagógiának három szigorúan el nem különíthető területe van: egyik a biológia, mely a gyermeket úgy fogja fel, mint testben és lélekben fejlődni törekvő élőlényt. E szempontból a nevelés hivatása az, hogy a fejlődés fokainak megfelelő ingereket nyújtsa s

¹ Experimentelle Pädagogik.

² Experimentelle Pädagogik. 16. I.

megfigyelje és vezesse ezek behatásait és a visszahatásokat. Másik terület az *egyéni* pedagógia, mely a tanuló született képességeivel, tehát az egyéniség magvával foglalkozik. A harmadik a természeti és emberi élet és a tanuló kölcsönös hatásaival foglalkozó *szociális* pedagógia. E szempontok szerint a nevelés feladata „az életközösség behatásait úgy vezetni, hogy a testi és szellemi képességek fejlődése a biológiai és a tágabb értelemben vet szociológiai tudományok követelményeinek megfeleljen“. ¹ Látni való, hogy Lay túlmegy egy induktív módszerrel kutató tudomány még eddig eléggé ki nem kutatott, meg nem művelt területén; túlmegy azon a határon, melyet Meumann a kísérleti pedagógia területétől kijelölt. Ez is azok közé a kérdések közé tartozik, amelyek nem esnek a kísérleti kutatás területére.

Lay úgy látja, hogy a jelen iskoláját a kísérleti lélektani kutatások eredménye nem igazolja. A jelenlegi *passive* befogadó oktatást a megfigyelés által és útján teremtő, alakító oktatással, a tanuló iskolát a cselekvés, a munka iskolájával kell felcserélni. Az anatómia, fiziológia, pszichológia, ismeretelmélet és iskolai higienia alapján arra a pedagógiai alapelvekre jut, „hogy az egész nevelés alapja a született és szerzett reakciók olyformán, hogy a szemléletek és képzetek, melyek a logika, ethika, esztétika és vallástudomány szabályai szerint vannak feldolgozva, elvileg és a nevelés minden tokán kiegészítettessenek az *alakítással* (Darstellung), amely a szemléletekre és képzetekre tökéletesítőleg hat vissza“. Erre az eredményre pedig a pszichológiai feldolgozásnak az a folyamata vezeti, hogy először megfigyelünk, azután a megfigyelteket feldolgozzuk és egyéniségünk szerint alakítjuk. Ezzel a jelenlegi egyoldalú tanuló (befogadó) iskola a tett, a cselekvés, az akarat, a munka iskolájává lesz. Így lesz aztán a tanulás nemcsak érző, hanem mozgató, nemcsak szemléelő, hanem teremtő, nemcsak megfigyelő, hanem alakító funkció is. Ez elv szerint megváltoznak a tantervek, a tantárgyak másképp kapcsolódnak, másképp választatnak ki, másképp értékeltetnek; jelenlegi tanulmányi anyagok elmaradnak, újak vétetnek fel stb.

De a kísérleti pedagógiának ellenzői is vannak.

Első sorban a Herbart iskoláját említem, amely nem nézheti nyugodtan, hogy a mester tanításait elavultaknak tartásák. Főbb kifogásaikat a következőkben foglalom össze.

¹ Id. m. 19. l.

A fizikai és pszichológiai kísérlet között lényeges különbség van. Amaz biztos alapot teremt a következtetés számára; emennél a hibák forrásait nem lehet elkerülni. Annál minden folyamatot tisztán és világosan lehet követni, ennél nem.

Ennél tehát hibákra kell számítani, csak nagy óvatossággal lehet következtetést vonni, melynek értéke csak relativ, megbízhatósága nagyon csekély. A gyermek egyénisége sem jó tekintetbe. A szellemi javak morális értéke, az erkölcsi eredmények, ami a nevelésnél a legfőbb, nem érvényesülnek, mert nem mérhetők. Szóval a kísérletek „bizonytalan alapot“ nyújtanak s értékük csak akkor van, „ha az elméleti lélektan nagy óvatossága és ellenőrzése mellett alkalmazzák“.¹

Ellenese ez iránynak *Münsterberg* cambridgei Harward-egyetemi tanár is. Szerinte a tanító tapintata, a gyermek iránti rokonszenve és érdeklődése sokkal fontosabb, mint Amerika valamennyi laboratoriuma.² Másik ellenese *W. James*,³ szintén a Harward-egyetem tanára. Szerinte „új pszichológia“, mely e névre tényleg érdemes volna, nincs. Csak régi pszichológia van, mely az önmegfigyeléssel némileg javult, de a tanító ezt is csak ritkán használhatja. Nagy tévedésben vannak azok, akik azt hiszik, hogy a lélektanból bizonyos programok, óratervek, oktatási módszerek az iskola közvetlen használatára levezethetők. A pszichológia tudomány, a tanítás művészet és a tudományok magukból közvetlenül sohasem szülnék művészeteket. Pszichológia és pedagógia egymás *mellett* állanak, nem egymás *alatt*. Ismerheti valaki a pszichológiát, azért még nem jó tanító. Ide különös tehetség, finom tapintat és találékonyság kell, amely arra képesít, hogy épen azt mondjuk és tesszük, ami az adott időpontban szükséges. „Ama találékonyság, amely képessé teszi a tanítót, hogy a tanulót megnyerje s ne engedje ki hatása alól; az adott helyzetnek ama finom megértése, amely az oktatás művészetének alfája és amegája, a pszichológia által meg nem szerezhetők“.⁴

¹ Zeitschrift für Philosophie und Pädagogik. 17. évf. 505—506. l.

² Döri S. Zsigmond, A paedagogiai kísérlet értéke. Magyar Paedagogia 1907.

³ Psychologie und Erziehung. Ansprachen an Lehrer. Aus dem Englischen von Dr. Fr. Kiesow, Leipzig, 1908.

⁴ Id. m. 5. l.

Divinatio és megfigyelés itt a segédeszközök; a pszichológiából pedig elég egy általános áttekintés. Mire való volna statisztikai adatok gyűjtése, feldolgozása? Az Isten szerelmére — kiált fel James — hagyjuk nyugton azokat, akik nem éreznek magukban hivatást ilyen megfigyelési anyag gyűjtésére.¹ A tanító és a pszichológiai megfigyelő viszonya a gyermekhez egészen más: amott gyakorlati etikai, itt elméleti és tudományos feladatról van szó.

Így James. A jövő iskolája kérdésében James alapján helyes felfogása kiinduló pontja lett egy túlzó iránynak. A tanító hivatása „tanítványait cselekvésre nevelni“, a cselekvést abban a tág értelmében véve, mely szerint az „a célszerű reakció minden fajtát magába zárja“. A nevelés röviden kifejezve: „Die Organisation von erworbenen Verhaltensgewohnheiten und Tendenzen zum Handeln“. Ebből aztán logikai szükségszerűséggel következik ez az általános érvényességű tétel: „Semmitsem szabad befogadni anélkül, hogy arra reakció ne következék; egy benyomás sem maradhat korrelatív kifejezés nélkül“. Mert ami a tanuló szemén és fülén bement anélkül, hogy módosítólag hatott volna aktiv életére, az elveszett. James itt a kifejezésen nemcsak külső hatást, cselekvést ért, hanem egész általánosságban a reakciónak minden fajtát és módját, minők pl. a szív tevékenysége, lélekezés, a vér körforgása, köny elválasztása stb. Lay azonban a fogalom tartalmát megszükitve csupán izomtevékenységre gondol, amely mozgásban nyilvánul s azt állítja, hogy a képzetek és gondolkodás tisztasága és elevensége a mozgási érzetektől s a motorikus folyamatok zavartalan lefolyásától függ. Innen aztán didaktikai alapelve: „minden új szemléletet és képzetet, melyet az oktatás nyújt, kifejezéssé, cselekvéssé kell átváltoztatni“. Ime ismét egy példája annak, hogy a rendszerint egyoldalú és szélsőségre hajló tanítványok a mester helyes alap gondolatát túlzásba viszik. Helyesen jegyzi meg erre Dürr:² A közönséges életben is ismerünk elég oly sekélyes természetet, amely szellemi erőben és mélységben nyerne, ha minden benyomás nem puffanna ki azonnal motorikus kisülésben.

Ha most a kísérleti pedagógia kutatási módszerét közelebbről megvizsgáljuk, arra a megállapításra jutunk, hogy a belső, szubjektív, alanyi, introspektív észrevételt sem a lélektan, sem a pedagógia nem nélkülözheti. Ez mindkettő alapvető módszere. Nem

¹ Id. m. 8. l.

² Einführung in die Pädagogik. Leipzig, 1908. 47—49. l.

helyes tehát szembeállítani önmagunk megfigyelését a kísérlettel, mert a kísérlet nem pótolja, csak kiegészíti, megkönnyíti az önmegfigyelést. Dürr szerint is elvileg kétségtelen, hogy a kísérlet alkalmazható a pszichológia egész munkamezején s ezzel emelkedik a lélektani kutatás „a magánvélemények természetlen vitái“ fölé (Id. m. 21. l.). De azért hiba volna a kísérletileg nyert adatokon kívül minden más tapasztalatot semmibe venni, lekicsinyelni, mert „a kísérleti lélektan még sokáig csak *egy része* lesz az átfogóbb empiriai lélektannak, mely a módszeresen végzett pszichológiai megfigyelések mellett az alkalmoszerű, esetleges belső észrevételeket is tudományosan feldolgozza, melyek minden szellemi tevékenység s minden tudatos élet szándéktalan mellékeredményeiül itt-ott jelentkeznek“.

A külső észrevételek is ismerési eszközök, de értékük természetesen korlátoltabb, mert a kifejező mozgásoknál okokat keresünk az okozathoz. Ámde egyetlen okozatot különböző okok is előidézhetnek. Ezért az okozatról az okra való visszakövetkeztetés kevesebb értékű lesz, mint az okról az okozatra való következtetés. Mégis „a tapasztalt emberismerő“ következtetéseiben „a biztosság és helyesség“ magasfokára juthat, de csak úgy, ha nem mellőzi a belső észrevétel által nyert eredményeket, melyek „hatásos támaszai“ a külső észrevétel munkájának.

De önmagunk és mások megfigyelése s ezek kiegészítése a kísérlettel, mindez még nem elég, még nem meríti ki a lélektani ismeretek szerzésének módjait. Az ezek által nyert adatok csak kiindulási pont, csak alap az általánosításra, a következtetésre, másfelől igazolása a hypothesisnek. Ezekhez járulnak a magyarázó természettudományok módszerei, melyek a nyert ismeretek megbízhatóságáról tájékoztatnak. A kísérleti pedagógia, amint Meumann kifejtette, a feltételeket szándékosan előidézi, tervszerűen változtatja s az így keletkezett hatásokat figyeli és megállapítja. De az empiriai pedagógia is bizonyos mértékig kísérletez, azért hát itt a hangsúly nem a feltételek előidézésére és változtatására, hanem az előidézés és változtatás *tervszerűségére* esik,¹ amely meg van ugyan az oktatás gyakorlatában is, de nem tudományos, hanem gyakorlati céllal.

Áttekintettük azokat az újabb pedagógiai törekvéseket, melyek

¹ Dürr id. m. 18—32.

a Herbart pedagógiájából kiindulva, azt több-kevesebb hevességgel támadva, a ma pedagógia világának érdeklődése középpontján állanak. Ezek a törekvések mutatják, hogy a pedagógia kérdései mily élénken foglalkoztatják az elméket, hogy mily élénk harc foly a nevelés elvi problémái körül. Kitzűzött célunkhoz képest még az van hátra, hogy ez ismertetés közben felvetődött gondolatokat értékelni megpróbáljuk, amiből saját állásfoglalásunk kiténjék.

Ami mindenekelőtt Natorp szociális pedagógiáját illeti, felfogásunk szerint az ő álláspontjának igazsága minden kétségen felül áll. Hogy az ember emberré csak a társaság által lesz, hogy nevelés közösség nélkül nem lehetséges s mindaz, ami a főtételből foly, olyan igazság, amelyet megcáfolni nem lehet. Nem is próbálta meg senki, Herbartnak még legelfogultabb követője sem. Sőt hívei — kivéve talán az egy Zillert, aki mereven az individuális pedagógia álláspontjára helyezkedik — kimutatni igyekeznek, hogy pedagógiájának szociális jellege éppen nem hiányzik. Dietering¹ pl. arra vállalkozik, hogy kimutassa, hogy mindazok a modern pedagógiai gondolatok és törekvések, melyek Herbart óta követelményekként felhangzottak, Herbartnál is meg vannak. Így megtalálni véli a szociális gondolatot az érdeklődés sokoldalúságában s ama utasításaiban, melyekben az iskola és szülői ház, a szülők és tanítók, a család és állam kölcsönös egymásrahatását hangsúlyozza. Rein hasonlóképpen nyilatkozik s a szociális vonást az ethika célkitűzésében s különösen a *Verwaltungssystemben* találja meg. Ezek a törekvések azt mutatják, hogy Herbart hívei sem tudják és akarják a pedagógiából a szociális gondolatot kiutasítani. S el kell ismerniök, hogy a pedagógiai gondolkodás Herbart után a szociális gondolattal gazdagodott és termékenyebbé vált. Sőt Rein maga, aki beismeri, hogy utolsó műve² „a modern szükségletekhez szabott Herbarti pedagógia kodifikálásának“ is tekinthető, Zillerről azt állítja, hogy könyve bevezetésének merev individuális álláspontját később nem tartotta fenn s ez jele annak, „hogy következőes individuális pedagógia képtelenség.“ Hiszen nem hunyhat szemet az előtt az igazság előtt, „hogy vallás-erkölcsi jellem társaságon kívül nem nyilvánúlhat“.

¹ Die Herbartsche Pädagogik vom Standpunkte moderner Erziehungsbestrebenungen gewürdigt. Leipzig, 1908.

² Pädagogik in systematischer Darstellung. I. kt. Alapvetés. 2. kiadás. Langensalza, 1911.

Natorp szerint a nevelés céljának meghatározása nem egyedül az ethika dolga, hanem „lényeges része“ van benne a logikának és esztétikának is. A nevelésnek nincs abszolút célja, mert a nevelés munkája végtelen s minden relativ cél a megteendő útnak csak egy pontja. E pontnál úgy érezzük, hogy az ellentét nem oly nagy, mint aminőnek látszik, sőt közelebbi megtekintésre csaknem eltűnik. Natorp szerint is a nevelési cél kitűzésénél az ethika joggal igényli a döntő szerepet s ő is csak némi „relativ önállóságot“ sürget a logikának és esztétikának. Rein szerint a cél meghatározásánál „vezető szerep“ illeti az ethikát; de a logika és esztétika is bevonandó ama megfontolásoknál, melyek az eszközök és utak ismeretére vonatkoznak.¹ Az esztétika nem vezethet, mert értékelése ingadozó s a görög nép sorsa intő például szolgál, mert akkor hanyatlott el, mikor a sofisták az erkölcsi értékek relativitását tanították, mikor a *καλος* győzelmet aratott az *εγκρατος* felett. A logika vezető szerepre juttatásától pedig az tartja vissza, hogy nem tudni, milyen logikát gondoljunk itt. Ha formális logikát értünk, nem látni be, miért vegye ezt éppen a pedagógia alaptudományúl; ha pedig ismeretelméletet értünk rajta, akkor félni lehet, hogy a pedagógia alól kirántjuk az alapot, mert ez arra az eredményre is vezethet, hogy minden tudás csak látszat. Úgy gondoljuk, hogy a Rein érvelése itt meggyőzőbb.

És felfogása a pszichológiának a pedagógiában való szerepéről is jobban megfelel a tényeknek. Natorpnál a pszichológia — amint maga is mondja — sokat veszít jelentős géből. Ő nem ismer el általános pszichológiai törvényeket s a lélektannak csak ott juttat szerepet, ahol az egyéni vonások és sajátosságok felismerése van szóban. A kísérleti lélektant is elutasítja a pedagógiától. E felfogásában James-szel egyezik. Itt már nem követhetjük Natorpot. *Barthtal*² tartunk, aki a pszichológia beható ismeretét „nélkülözhetetlen feltételnek“ mondja a pedagógia gyakorlatnál. „Aki a pszichológiát nem ismeri el a pedagógia alapjául“, olyan hibát követ el, mintha egy egészségügyi rendszert akarna felállítani a fízziológiára való tekintet nélkül. A pszichológiai ismeret hiánya miatt volt a középkor módszere szánalmas, nevelése hiányos. Aki nem ismeri a pszichológiát, az nem ismeri az anyagot és az anyag

¹ Id. m. 69. l.

² Die Elemente der Erziehung — und Unterrichtslehre. Leipzig, 1908. 7. l.

törvényeit, amelyből és amelyek szerint építenie kell. A pszichológia és pedagógia kapcsolata oly szoros, hogy a pedagógia haladása éppen attól a fejlődéstől függ, amelyen a pszichológia átmegy. Így a pedagógia sorsa a pszichológia sorsától függ. S éppen napjainkban a pedagógiai mozgalmak történelme mutatja, hogy minő hatással van a kísérleti pszichológia a maga eredményeivel a pedagógiai rendszerek kialakulására.

S midőn Reinnak a felfogását mi is helyeseljük és igaznak valljuk, önként foly az a következtetés, amit már sokan levontak, hogy Herbart pedagógiája sok részletében, éppen azért, mert ma már meghaladott álláspontú lélektanra van alapítva, hibás és tartathatlan. Dietering szerint még abban az esetben is, ha Herbart filozófiája és pszichológiája ma már elavult és csak történeti értéke volna, „pedagógiájára való visszakövetkeztetés elsietett és hibás volna.“¹ Ugyanez a felfogása Ziehennek is, aki a fiziológiai és kísérleti lélektan híve, mellyel szemben „tarthatatlannak“ mondja Herbart lélektanát, de pedagógiája nincs szükségképpen (?) összefüggésben pszichológiai elveivel és módszerével, mert „pedagógiája olyan, mint egy tökéletes szerkezetű és berendezésű ház, melyet építője csak véletlenül emelt bizonytalan talajra.“ Ha a pszichológia és pedagógia között szoros összefüggés van, amint Herbart hívei is tanítják, akkor nehéz megérteni s még nehezebb elfogadni Ziehen álláspontját, amely csak abból a törekvésből magyarázható, hogy minden részlethez ragaszkodni akar, ami a mestertől származik. Lehet akármilyen tökéletes szerkezetű és berendezésű egy ház, ha bizonytalan és ingadozó az alap, melyen épült, ingadozni fog, ha viharok jönnek, aminthogy tényleg sok vihar tépi-rázza Herbart pedagógiai rendszerét napjainkban.

Ilyen eleven fergeteg kezdte ki Herbart lélektanát éppen a *személyiség* képviselőiben. A személyiség hirdetőinek főleg két kifogása van a Herbart pedagógiája ellen s lényegében mind a kettő lélektana ellen irányul. Ez a lélektan mindent a képzetek mindenhatóságára épít és semmi figyelmet nem fordít az érzelmek, a kedély, az ösztöni élet rejtelmes világára. Pedig ezekből nő ki a gyermeki egyéniség. Az intellektuáлизmussal szemben jogához kell juttatni a voluntarizmust, mert az érzés, a kedély az a termelő anyaföld, melyből a személyiség, a cselekvés és akarás iránya

¹ Id. m. 218. l.

sarjad. Kétségtelen, hogy a lélektani kutatás ma ebben az irányban halad s hova-tovább nagyobb lesz azoknak a száma, akik Herbart pszichológiáját nem fogadják el. Ámde a lélektani voluntarizmus térfoglalásával arányosan csökken a módszer mindenhatóságába vetett hit is. Mert minél világosabb lesz előttünk, hogy a lelki életet kiszámíthatatlan, előre nem sejtett, a tudat küszöbe alatt folyó processusok idézik elé, alakítják, módosítják, minél biztosabban számíthatunk e pszichikai imponderabilék szerepére, annál inkább veszít értékéből, minden előre kiszámított módszeres fogás és mesterkedés, mellyel a gyermeki psziche közelébe akarunk férközni. Herbart nem túlzott a módszer követelésével. De követői, különösen Ziller, sokszor a bosszantó nevetségességig részletezte módszeres kivánalmait s ezzel Herbart alapgondolatait kiforgatta helyes értelmükből. Nem csoda, ha a személyiség pedagógiájának képviselői a gúny ostromaival kelnek ki e túlzások ellen.

Herbart hívei itt is megpróbálták kimutatni, hogy a személyiség követelménye meg van már Herbartnál. Dietering fenntartás nélkül vallja, hogy személyiséget csak személyiséggel lehet nevelni: „Semmi sem ragadja a gyermeket inkább utánzásra, semmi sem kelti fel jobban érdeklődését, mint az az elevenség és melegség, az az energia és szeretet, melyet a tanító hivatása betöltésében mutat.“¹ Így felfogva a nevelés nem lesz többé megvetett s a közönség gúnyjának kített robotmunka, hanem „fenséges művészet, melyet nem hivatalnok, nem tudós, hanem istentől megáldott, finom érzékű művész gyakorol.“ De — mondja Dietering — mindez meg van már Herbartnál is. Mert amikor ő a nevelőtől „szellemet és találékonyságot“, lelkesedést és szeretetet, melynek tekintéllyel és méltósággal kell párosúlnia, társadalmi jártasságot, pedagógiai tapintattal járó gondosságot és komolyságot követel, akkor ugyanazt mondja, mit Linde, hogy a *személyiség az egy szükséges dolog*. S már Herbart is tisztában volt azzal, hogy „elmélet, rendszer, módszer és elv a tanítót, a pedagógiai talentumot nem pótolhatja.“ Linde egyik bírálója, Schreiber megengedi, hogy könyve a pedagógiai belátást szélesbíteni és mélyíteni fogja. Dietering nem lát újat, eredetit a követelményekben: alapeszméik Herbart talajában gyökereznek, legfeljebb a hangsúly toldott át.

A fennebiek után megállapíthatjuk, hogy Herbart óta a peda-

¹ Id. m. 102. l.

gógiai gondolkodás a személyiség elvével rendkívül megtermékenyült s ez egyike azoknak a gondolatoknak, melyeknek nagy kihatású szerep jut a nevelés gyakorlatában és elméletében.

Ha már a személyiségnek ily fontos szerep jut a nevelésben, önként tárul elénk az a kérdés, hogy művészet-e a pedagógia vagy tudomány? Van-e értelme nevelési elmélet felállításának, ha a nevelő művész, ki az ihlettség pillanatait várja? Hiszen ez a nevelői művészet nem tanítható, csak istentől megáldott, arra teremtett művésznek való. Másfelől a gyakorlat emberei szerint a pedagógia nem egyéb, mint különböző egyéni tapasztalatok és vélemények konglomeratuma. Mind a két felfogás túlzásba esik. Bármilyen nagyra becsüljük is a személyiség nevelő hatását s bármennyire pótolhatatlannak ennek hiányát, mégis azt kell mondanunk, hogy igazán nevelő csak az, aki ismeri a gyermeki psziche természetét, tisztában van az elérendő céllal és az oda vezető utak nehézségével, irányával, szóval, aki a pedagógia kérdéseivel elméletileg és rendszeresen is foglalkozik. Felfogásunk szerint tehát a nevelő ideálját az közelíti meg, akit a nevelői hivatás lelkében élő ereje indít munkára, melyet az elmélet nemcsak előkészít, hanem folytonosan kísér, támogat, ellenőriz. Ebből aztán következik a hivatás döntő fontossága és primátusa is. A nevelési elmélet fontosságának kellő kiemelésére indít egyebek mellett az is, hogy a nevelés művészete a pedagógiának csak egy része. És jelentékeny területei vannak a pedagógiának, amelyeknél a művészet nem juthat szóhoz, csak a pedagógiai elméletnek és tudománynak kell elől világitania. Ilyen pl. a gyermek testi, szellemi és értelmi szervezetének kutatása, a fejlődés szemmel tartása, ahol a talentum magában nem érvényesülhet. Ilyen a nevelés általános céljának kitűzése, ahol az ihletésnek háttérbe kell szorúlnia a tudományos meggondolás megállapításai mögött. Mindezekre helyesen mutat rá Rein.

Legmostoháiban bánnak el azonban a Herbart hívei az ú. n. kísérleti pedagógia név alatt ismert irány törekvéseivel és eddig elért eredményeivel. Rein, aki pedig napjaink e törekvéseit legkevésbé elfogultán bírálja és értékeli, elveti ez irány nevét teljesen s részben magát a dolgot is. Az előbbi nem volna baj. Hiszen a „kísérleti“ jelzőhöz nem nagyon ragaszkodnak Meumannék sem s csak megkülönböztetésül átmenetileg használják addig, míg módszerük elismertetésre és bebocsáttatásra talál a pedagógia terüle-

tére. Reinnak két ellenvetése van, amiért magát a dolgot is elutasítja. Egyik az, hogy a kísérleti pedagógia leíró tudomány, holott szerinte a pedagógia normatív jellegű tudomány. Másik az, hogy a pedagógia némely igen fontos részében a kísérlet nem alkalmazható, pl. kísérleti didaktikáról nem beszélhetünk.¹

Igazat kell adnunk Reinnak. A kísérleti pedagógia *ma még* csakugyan leíró tudomány. De épen e minőségében arra vállalkozik, hogy megadja a régi pedagógiának azt az alapot, ami neki hiányzik, t. i. az elvek, a normák, a megállapítások „kifogástalan és kimerítően tudományos megokolását“. A kísérleti kutatások ma még nem haladtak annyira, hogy ezeknek eredményeire pedagógiai rendszert lehetne felépíteni. De szorgalmasan gyűjtik az anyagot abból a célból, hogy a pedagógiai előírások kellően megalapoztatván és megokoltatván ne legyenek pusztá parancsok, hanem olyan normák, melyeknél a tanító eljárásának minden pillanatban okát, magyarázatát tudja adni. Tehát a kísérleti irány célja is az, hogy normatív tudományá fejlődjék.

A didaktika területén a kísérleti irány még kevés eredményre hivatkozhatik. De Meumannal mi sem látunk elvi nehézséget abban, hogy a kísérlet nemcsak az olvasás, írás, számolás, rajzolás, hanem a középfokú didaktika területére is kiterjesztessék s azt hisszük, hogy a kísérlet épen a didaktika terén fog nagy eredményeket létrehozni. Azok a kifogások, hogy a kísérletek nem rendszeresek, eredményeik csak rendkívül nagy óvatosság mellett használhatók fel, helyesek, megszívlelendők, de az irány elvi álláspontja ellen nem szólanak.

Nagy és szép távlatokat nyit meg ez az irány a pedagógia jövőjére. Ezeket abban látjuk, hogy a deduktív okoskodás és elmélkedés útján felépített tantervek helyét olyan tantervek fogják elfoglalni, melyek a gyermeki természet, a gyermeki egyéniség fejlődési fokozatai ismeretével és tekintetbevételével fognak készülni. Az ilyen tantervekben aztán jelentékeny helyet fog elfoglalni a gyermek érzelmi és akarati élete; nagyobb mozgási szabadság jut tanítónak és növendéknek egyaránt, úgy hogy az individuálizáló nevelés teljes jogához juthat. A fennebiekből önként következik, hogy nem tartjuk helyesnek Kármánnak azt a felfogását, hogy az egyéniség csak

¹ Pädagogik in systematischer Darstellung. 211, 1.

akkor ismerhető fel, ha teljesen kialakult s ezért az iskola a gyermeki egyéniség megismerését nem tekintheti feladatának. Valamint azt is helytelennek tartjuk, mit Waldapfel úgy fejez ki, hogy az individuálizáló nevelés egyenesen ellenkezik az iskola hivatásával.

E tanulmány eredményeül megállapíthatjuk, hogy a pedagógia Herbart után nagy és termékeny szempontokkal és gondolatokkal gazdagodott.

Dávid Ferenc és kora.

Irta : Dr. Borbély István.

(Folytatás.)

„Én bizonyos vagyok, hogy az igazságnak utában vagyok“ — ezzel az ép oly öntudatos, mint merész kijelentéssel kezdődik fönséges tragédiája. „Az igazságnak reguláját követvén, a szentírásnak folyásával támasztom minden magyarázatomat“¹ — folytatja. Mi az a szentírás? „Kezdetben az evangéliom léleknek általa íratott a híveknek szívekbe. Az után pedig, mikor az embereknek hálaadatlanságokért az Isten a lelket el akarná venni, hártára és papirosra íratatá, hogy az Antikrisztus Pápa és a több hamis tanítók az igazságnak útjáról a választottakat el ne vihetnék“.² „Mikor az emberek szabadságot vettek önmaguknak egyik testamentumból a másikba való menetelre: szabad volt ottan egyiket a másikba változtatni és az újtestamentumnak rendelését az óra fordítani, Krisztust Mózzessé és Mózeszt Krisztussá tenni; és végezetre oda jutott a dolog, hogy e két testamentumbeli bizonyosságoknak összezavarása sem Krisztus értelmével, sem Mózesével együtt nem járt“.³ Ezért, „ha az Istennek igazságát meg akarják érteni, szükség megválasztanunk a betűt a lelki értelemtől, az árnyékot a testtől, a sötétséget a világosságtól, mely a két testamentumnak különbségében mutatatik meg“.⁴ „Az én istenem énnekem bizonyságom, hogy ezt az igazságot nem Alkóranumból, sem a Thalmudból, sem Servetusból, hanem az élő Istennek ígéből tanultam, tanítottam és tanítok“.⁵

Mi ez az igazság?

¹ Dávid F.: Az egy ő magától való, stb. a i i j. ² Az egy ő magától való, stb.: H i i j. ³ i. m. G i j. ⁴ i. m. C i j. ⁵ i. m. b és Az egy atya Istennek, H h h i j.

Istenről azt vallja, hogy „az egy ő magától való Isten, ő magától jó, bölcs, mindenható és öröktől fogva való, kezdet nélkül és végnélkül való; egyedül halhatatlan, kit az emberek közül nem látott senki: ⁶ tiszta, merő csak egy lélek“. ⁷ „A hívekben lakik az Isten“. ⁸ Isten legfőbb cselekedete a teremtés. „Az első teremtésben Ádám mondatik első atyának, ki által minden egyéb emberek e testi és első életre születtek“. ⁹ „Az újtestamentumban az új teremtést, melyet második teremtésnek hívnak, az apostolok az Úr Krisztusra magyarázzák, melyben az Isten a Krisztus által megújította e világot és megbékéltette az embereket önmagához és az örök életre megújította az újonnan születésnek általa“. ¹⁰

Krisztusról. Dávid Ferenc pontosan megjelöli, kit kell ez elnevezésen ismernünk, amidőn azt tanítja: „Jézust az Isten Krisztussá és urrá tette“. ¹¹ Jézus „asszonyi állattól születteték e világra, tehát ember“. ¹² „Ennek a nazareti Jézusnak adta az egy Isten a bölcseségnek és erősségnek, avagy mindenhatóságnak lelkét, kiről a próféták jövendöltenek, ez az a lélek, az Istenségnek teljes volta, mely lakik a Krisztusban“. ¹³ „Krisztusnak Istensége, tisztessége és dicsősége az Atya Istentől vagyon. És valamikor ezt valljuk, — az Atya Istent tiszteljük, mert aki a fiut nem tiszteli eképpen, az az Atyát sem tiszteli. Ez az *egyenlő tisztelet*, melylyel az Atya akarja, hogy a fiú tiszteltessék“. ¹⁴ „Az őtestamentomban ez az egy és ő magától való Isten nem nevezetik a mi urunk Jézus Krisztus atyjának, mert akkoron Jézus még nem született volt meg“. ¹⁵ „Az újtestamentumban, midőn immár szűz Máriától a názáretbeli Jézus megszületett volna és benne minden isteni ígéretek megtökéltek volna, akkoron megjelenté magát az egy ő magától való felséges Isten“. ¹⁶ Ebben a „Krisztusban létesült a második teremtés“, ¹⁷ hogy „mi emberek ő általa az Istennek ábrázatja, képe és formája lehetnénk, melyet mi az első teremtésben elvesztettünk vala“. ¹⁷ A trinitáriusok azt tanították, hogy „Krisztus öröktől fogva azon Isten, ki az Atya, az egy isteni természetért; más pedig a különböző tulajdonságért avagy személyért“. ¹⁸ Ezzel szemben Dávid Ferenc azt vallotta, hogy Krisztus nem volt öröktől való, hanem „volt ő

⁶ Az egy ő magától való, : 24 l. ⁷ i. m. i. h. ⁸ Az egy atya Istennek 90 l. ⁹ Az egy ő magától való, 39 l. ¹⁰ i. m. C i i j. ¹¹ Az egy ő magától, stb. 30 l. ¹² i. m. D i i j. ¹³ i. m. 31 l. ¹⁴ Az egy atya Istennek, R r i j. ¹⁵ Az egy ő magától való. A i j. ¹⁶ i. m. A i i j. ¹⁷ Az egy atya Istennek, R r. ¹⁸ i. m. Y y.

neki kezdete az utolsó időben“: ¹⁹ „fogantatott, született, nevedekett mind időben, mind bölcsességben nemcsak az emberek előtt, hanem az Isten előtt is; annak felette evett, idestova járt, megfáradt, félté és rettegte a halált; könyörgött az Istennek; meghalt, feltámadott és felment a mennyekbe az ő Atyjának jobbára“. ²⁰ Krisztus e földön csak ember volt, nem egyszermind Isten is, „mert e kettő ellenkezik: természet szerint való Isten lenni öröktől fogván és üdö szerint megkenetni“. ²¹ Hanem igen is a halálban „önnön magát megüresítette, testté lévén és az isteni ábrázatot levétvén, az embereknek hasonlatosságokban találtatott meg“. ²²

„Isten azért adta minékünk a Krisztust, hogy ő általa üdvözüljünk és az örök életet vegyük“. ²² E hivatását tanításaival teljesítette, „miérthogy pedig prédikátor volt és tanított, azért Logosnak avagy igének neveztetett“. ²³

Az Istenről és Jézus Krisztusról való tanítások alkották Dávid Ferenc egyéni hitvallását, főképen ez utóbbi, melyről fennen hirdette: „Az Isten fiáról, a mi urunk Jézus Krisztusról vettetett fundamentumon állunk és azon akarunk állhatatosan megmaradni“. (Dávid F.: Az egy ő magától való, stb.: C lap.)

Két dolog nem tetszett e mondatokból Blandratának. Az egyik az, hogy Dávid az ő keresztény hitét kizárólag az újtestamentumra alapította, holott régebben elismerte az őtestamentum bizonyító tekintélyét is. A másik Krisztus segítségül nem hívásának dogmája volt. Dávid ugyanis kijelentette, hogy „Szent Pál nem elegyíti az Isten fiát, az ember Jézus Krisztust az Istennel, hanem a két pártot, melyek ellenségesek egymással, kétfelé állatta: az egy Istent egyfelől, az emberi nemzetet másfelől. Azok közikbe állatta immár a közbenjárót, a Jézus Krisztust“. (Dávid F.: Az egy ő magától való, stb. D i i j.) Következőleg — hiszen emlékezünk reá, hogy a reformáció korának egész theológiája, tehát Dávid fejtegetése is a bűn és annak megbocsátásáról való elmélkedésből sarjazott — a helyes sor ez: Isten, Krisztus, ember. Fönnebb az volt mondva, hogy a második teremtéssel kapcsolatban Krisztus nem tett egyebet, mint bűnbánatra serkentette a bűnös emberiséget s miután eképen megtérésre intett, megtanított szeretettel fordulni a bűnöket kegyelmesen megbocsátó Istenhez. A lényeg itt az, hogy a bűnös ember

¹⁹ Az egy ő magától való. B i j. ²⁰ i. m. B i j. ²¹ i. m. 32 l. ²² i. m. D.² ²³ i. m. D.

Krisztus ösztönzésére megbánja bűneit s bocsánatért esedez. Már most a következő feladatot kétféleképpen lehet formulázni. Vagy eként: a bűnös embernek első kötelessége Krisztust segítségül hívni a töredelem előkészítéséhez. Azonban ez a megfogalmazás hibás, mert a rendet zavarja. Krisztus cselekedete arra irányul, hogy töredelemre birjon minket Ámde — úgy-e bár ha mi már annyira jutottunk, hogy bűneink tudatában Krisztus közbenjárásáért akarunk esedezni, — immár el kellett jutnunk a töredelmességhez. A továbbiakban Krisztusnak semmi szerepe nincsen. Isten minden őszintén hozzáfolyamodó léleknek az illető lélek nemes elhatározásáért bocsátja meg bűneit; és főképen Isten bocsátja meg az emberek bűneit, nem Krisztus. Tehát a mondott feladat nincs helyesen fogalmazva. Ellenben így már helyes: a bűnössége tudatára ébredt embernek Isten szerető kegyelmét kell segítségül hívnia.

És itt újra fölvetjük a kérdést, a mi Luthert, Melanchtont, Zwinglit, Kálvint s a XVI. század összes theologusait annyira aggasztotta: mi lesz ilyen körülmények között Krisztusból? Dávid Ferenc azt válaszolta: „Logos“, vagyis ige, isteni beszéd, tehát olyan intő szózat, mely a bűnös embert töredelmességre birja. Szükség, hogy mindig épen ez a Krisztus járjon közbe az emberek megtérésénél, a ki a keresztény időszaítás kezdetekor élt? Nem. Ha valaki azt a célt szolgálja, a mit Krisztus, hát akkor az Krisztusi célt szolgál; Krisztusi munkát végez. Honnan lehet megtudni, hogy hogy mi volt ez a cél és ez a munka? Az új testamentumból, a hol Krisztus élettörténete van megírva.

Blandrata nagyon alkalmasnak találta Dávidnak e tanításait az ő tekintélyének megrontására s viszont saját hatalmának növelésére. Célját főként az a nagyarányu mozgalom segítette elő s juttatta díadalra, mely Békés Gáspár és a testamentumos urak körül keletkezett. E mozgalmak annyira szorosán összefüggnek Dávid egyéni sorsával s az unitárius egyház történetével, hogy tüzetes jsmérésük nélkülözhetetlen.

A midőn Báthory fejedelemmé választását elfogadta, nemcsak János Zsigmond végrendelete megtartására kötelezte magát, de arra is, hogy Miksa alattvalója lesz s „ha öfelsége kívánja, vajdaságát a várakkal egyetemben tüstént kibocsátja kezéből.“¹ Fogadalmi a

¹ A közállapotok vázolásánál az Erdélyi orsz. gyűl. Emlékek II. és III kötetében található fejtegetéseket (Szilágyi Sándortól) tartottam szem előtt.

portának tudta és beleegyezése nélkül valának ígérve. E két arcu helyzetet az a körülmény juttatta dülőre, hogy Báthory saját fejedelemségét be akarta jelenteni a külföldi uralkodóknak. Kérdés, minő címmel tegye ezt? Nem kevésbé vala ingerlő a várak és erődítmények dolga. A porta ezek átvételét sürgette; a császár viszont azt kívánta, hogy bizonytalan ideig maradjanak jelenlegi birtokosaik kezében. A szultán csausza ura kívánságának végrehajtását akarta ellenőrizni s ezért a fejedelem udvarában tartózkodott Báthory egyebet sem tehetett, mint gyors levéllel kedvező határozásra kérte Miksát. „Miksa előtt csak két lehetőség volt: vagy megtagadni a várak kiadását s ezzel török háborút vonni a nyakába; vagy beleegyezni azok kibocsátásába s a jövődőtől várni a speyeri pontokon esett csorbák kiegyenlítését. Ez utóbbit választá: oly módon, hogy amennyiben az idők és viszonyok minden más expedienst lehetetlenné tesznek, belenyugszik az elkerülhetetlenbe, de fentartja és felhasználja a rája támaszkodó testamentumos urak törekvéseit és köztük főként Békést — kivel, ki által és kiért előbb-utóbb leszoríthatni hitte Báthoryt.“ Így esett, hogy Békés reményei szorosan hozzáfűződtek a császár igényeihez. A várak átadása az egy Huszt kivételével, megtörtént. E hely egyik legfontosabb pozíciója vala Erdélynek, érthető hát, hogy Miksa jövődöbeli céljainak érdekében ragaszkodott hozzá. Báthory most geniális ötlettel igyekezett megkerülni e vészes helyzetet. Úgy gondolta, hogy ha a testamentumos urakat törvényes uton egyenként lehetetlenné teszi, ezzel megtöri Miksa merev oppositíóját is. A sort Csákyyn kezdte, ki János Zsigmond halálától az ő megválasztatásáig Erdély kincstárnoka volt. Felszólítá, nyilvánosan számolna el ez idei kiadásairól, mit, noha már többször megígért, még mindig elfeledett megtenni. Mikor pedig a kór gyötörte öreg főúr 1572 elején elköltözött ez árnyékvilágból, kívánságát Hagymássy Kristófra terjeszté ki. A testamentumosoknak érezniök kellett, hogy kelepcebe jutottak s csak Miksa gyors interventioja segíthet rajtuk. Szorult helyzetüket a törökök lepantói veresége némileg földerítvén, Békés ismételen felszólítá a császárt Báthory megbuktatására. A császár azt izente, maradjon Békés nyugodtan, mert „nem hagyják moházni dolgait“. A testamentumosoknak rezgelődését a fejedelem sem nézte tétlenül és — Hagymássy már perben lévén — Majláth Margittal visszakövetelte Békéstől Fogaras várát, mely a trónkövetelőnek főereje vala. Hogy azonban más oldalról is meg legyen támadva, látszólag ide nem

tartozó végzést hozatott 1572 május 25-én Tordán: „A mi a religio dolgát nézi, a minemű végezés a meghalt fejedelem idejében volt; azon állapotban és erejében maradjon; hol pedig valakik e végzés kívül a religióban valamint innoválnának, a mint önagsága előnkbe adja, hogy affélék volnának, ő nagysága Dávid Ferencet és a superintendenst (Alesiust) hivassa hozzá, értse meg tőlök, ha efféle innovátorok különb vallásban vannak az ő vallásoktól, kiben voltak a megholt urunk idejében; ha különb és új dolognak vallásában találtak, ő nagysága excommunicaltassa, mely excommunicatióval ha ők nem gondolnak, ő nagyságának autoritása legyen efféléknek megbüntetésére az ő érdek szerént.“ Két körülmény kapcsolja e végzést a Békés-Dávid párthoz. Egyik az a kerülő módszer, melynek első megnyilatkozását szintén Báthorytól János Zsigmond uralkodásának legvégén láttuk; másik Blandratának egyéni céljai. Békés ugyan mint már sokszor, ezúttal is csalódott ura pártfogásában, sőt nov. 15-én egyenesen azt az utasítást kapta Bécsből, hogy „ha lehet, vesse ki szívéből a haragot és gyűlöletet a vajda iránt“; azonban Dávid veszére Blandrata céljai hatalmas lépéssel közeledtek megvalósításukhoz. Az 1573. jan. 1—6-ki országgyűlés elhatározta: „Az innovátorok felől végeztetett, hogy az előbbi articulus tartassék meg, hogy affélék a két superintendens előtt több tudós személyeket is melléjek vévén, ha szükséges lenne, meg examináltassanak és ha mindeniktől különbözni találtak és dogmájukat pertinaciter defendálják, excommunicaltassanak és urunktól proscribáltassanak, kivél ha nem gondolnak, autoritása legyen ő nagyságának vagy fogsággal, vagy halállal, avagy egyéb poenával az ő káromlásokat érdeme szerint megbüntetni. Ha ki pedig urak, nemesek vagy városok közül affélének pártját fogná, vagy oltalmazná urunk ellen, az olyat az director causarum ráhívassa és minden octava kívül iure fisci törvény szerint procedálhasson ellene; akik pedig proscriptusok, azokat kergesse mindenütt“. Dávid s Békés jövőjének kétségbeejtő perspectivája tárul elénk e végzésből.

A nagy csapásokat apró ingerlések egészítették ki s ilyenben főként Dávid Ferencnek volt része. Előbb iskoláját támadták meg azzal, hogy a tanítók fizetését csupán a befolyó tandíjra redukálták s ebben is azzal a megszorítással, hogy az abc-tanuló iskolások 25, az olvasnitudók 50, a felsőbbosztályosok 1 frt díjat fizessenek. E végzés volt okozója annak, hogy Palaeologus Jakab állását elhagyva, Kolozsvárról Krakkóba távozott. Mikor aztán a városi

tanács belátta, hogy emberségesebb honorárium is alig elég a megélhetésre, a fizetést 1574. jan. 27-én visszaállította a régi 100 forintra. E rendelet Palaeologust is visszatérítette Dávid környezetébe. Budzinski levele igazolja, hogy március 17-én már tanít. Majd magának Dávidnak a fizetését támadták meg s három évi huza-vona után is csak 100 frtban, 2 hordó borban és 16 véka búzában állapodtak meg. Ezekhez járult a fejedelem személyes gyűlöletének gyakori megnyilatkozása. Emlékeink ránk hagyták, hogy Báthory maga elé hivatván Dávidot, kihallgatását e szavakkal végezte: „Rövid időn végbe viszem — ha Isten is úgy akarja — hogy szarvaid letörjenek!“ Meg is kísérelte fenyegetésének bevalóságát. Kolozsvárról Gruz Péter, Márkus Antal és Gergely Antal folyamodtak a fejedelemhez, küldenc e kincses városba jezsuita papokat, mert a lakósság a mostani lelkészek tanításaival nincs megelégedve. Báthorynak kapóra jött a kérés: a tényállás iránt rögtön kérdést intézett a városi tanácshoz. Nagy csodálatára, egyben bosszúságára is, azt a választ kapta, hogy egy szó sem igaz belőle, mert Kolozsvár papjaival meg van elégedve.

(Folytatjuk.)

Vallási mozgalmak napjainkban.*

Irta: Ürmösy Miklós.

Tisztelt hölgyeim és uraim!

Mindenek előtt fogadják őszinte üdvözetemet mai összejevételünk alkalmából, mellyel idei felolvasó-estélyeink soroza'át megnyitjuk.

Nem tagadom, hogy bizonyos jubiiáris hangulatnak a hatása villan át lelkemen annak emlékezetére, hogy épp e helyen, az Urnak e felszentelt kis hajlékában tartottuk meg tíz évvel ezelőtt, a budapesti Dávid Ferenc egylet első ünnepélyes ülését, melynek díszét és fényét több angol hitrokonunk jelenléte is nagyban emelte.

Igaz, hogy tíz év az egyletek életében még nem valami nagy mult, de mégis egy vallásos alapon álló egyesületnél ez a körülmény, hogy ennyi időt már átélhetett, annak nemcsak életképességéről, de vallás-erkölcsi erejéről és súlyáról tesz bizonyosságot. S tanuságot tesz, tisztelt hölgyeim és uraim, első sorban is az önök lelkes szeretetéről, vallásos mély érzületéről s törhetlen kitartásukról, mellyel ez egyletet mindvégig szellemi és anyagi erejükkel támogatták.

Az elvetett kis mustár-mag, — ime szemünk láttára növekedett lombdús galyacskává s így nem csoda, ha mi látnoki sejtelmekkel eltelve hisszük és reméljük, hogy e kis csemete oly hatalmas törzsű fává fog egykoron erősödni, melynek élete bele fog nyulni az idők végtelenségébe, mert gyökérszáalai az emberi léleknek ama misztikus mélységeiből szívják tápláló erőiket, hol a mindenható Isten iránti tiszta hit honol! Mert mi hiszünk a hit fentartó, ős erejében, mint az élő Istenség bennünk lakozó s bennünk működő örök energiájában. S miért ne hinnénk benne? . . . Hiszen ha az

* Elnöki megnyitó a budapesti Dávid Ferenc-egyület 1911. nov. 18-án tartott ülésén.

állatvilág egyetemes életnyilvánulásaiban feltaláljuk az ösztönöknek ama változatlan örök törvényeit, melyeknek e fajok minden osztálya alá van vetve — s ha nemcsak a növényvilág, hanem általában a föld fejlődésének és átalakulásainak törvényeiben is megtaláljuk az ok és okozat elméletének s jelenségeinek alapvonásait, — akkor miért ne hozhatta volna magával az emberiség is, mint vele született ősi ösztöni, a hitnek ama kezdetleges csíráit, melyekből évezredek fejlődése folytán, a babonák misztikus kódén át eljutott a mai tisztultabb vallási felfogásokhoz. Valóban, bámulatosan óriási utat tett meg a vallás-filozófia, míg hangoztatni merete ama tant, hogy az Istent úgy kell felfogni, mint lelkünknek és a nagy mindenség egyetemes törvényeinek szellemét! . . .

És a vallások fejlődése még mind fokozottabb erővel halad előre, nem nagy lelki gyönyörűségére modern szociálistáink azon táborának és az úgynevezett „társadalmi tudományok“ azon egyesületeinek, melyek már nemcsak a hazát, de magát az Istent is megtagadják!

— Nincs többé szüksége az emberiségnek vallásra! — kiáltják ők, mert kinőtt már a hit babonás varázslata alól . . . Mire is hit és eszmény a léleknek! Ezek csak butává teszik a lelket . . . De hisz lélek és lelkiismeret sincs! . . . Az erény és erkölcs fogalmi is elavult hazugságokká váltak . . . A templomok pedig ma már az üres és látványos egyházi ceremóniák színhelye . . . És így tovább! . . .

— Óh, valóban mily gyönyörűen szép lesz a világ és benne mily végtelenül boldog az emberiség, ha e nagy társadalmi reformátorok elvei meg fognak valósulni majd valamikor.

Csak az a kérdés, mikor lesz ez? . . . Mert úgy látszik, hogy ez a „szerencsétlennek“ kikiáltott emberiség, nem siet valami tulajdonságos nagyon elérni ezt a neki ígért földi boldogságot! Sőt még mindig annyira igyekszik lelkében a vallásos érzületet ápolni, hogy csak egy kicsinyes statisztikai példára utaljak, a brit biblia társaságnak nemrég megjelent évi jelentéséből azt látjuk, — hogy a világon még mindig, — vagy inkább: jobban, mint valaha, — a biblia a legelterjedtebb könyv. S míg a társaság a múlt évben hat millió példányt adott el, az idén már hét milliónál is többet.

Hogy a vallási propaganda a társadalmi téren is mily óriási arányokat ölt, dacára a vallástagadók agitációinak, legyen elég itt megemlíteni, hogy ma már a nők is — mint tudjuk — mind töme-

gesebben lépnek a lelkészi pályára, sőt az angol szabad egyházakban már is egész sereg nő prédikátor végzi buzgó hivatással egyházi munkáját.

Ez alkalomból, mint minket érdeklő eseményt, szabadjon megemlítenem, hogy a német szabadgondolkodó lelkészek lapja, a „Kirchlichliberale Zeitungs-Korrespondenz“ a nők lelkészi pályájára vonatkozó cikkében, elismerő hangon emlékezett meg Petzold Gertrud német származású kisasszonyról, mint a birminghami unitárius egyház prédikátoráról, legutóbbi németországi és svájci útja alkalmából, mikor is több templomban prédikált nagy hallgatóság előtt.

A vallásos érzés hanyatlásáról szóló meséknek — úgy hiszem — élénk cáfolatául szolgálnak a koronkint tartatni szokott vallási kongresszusok, nem különben ama körülmény is, hogy az egyházak tradicionális kegyelettel ragadnak meg minden alkalmat, hogy nagyjaik és vallásalapítóik emlékezetét megünnepelhessék.

*

Tisztelt hölgyeim és uraim, úgy vélem, már eddig is elég cáfoló érveket hoztam fel ama vádak ellen, melyek korunk hitetlenségét hangoztatva, a vallás teljes csődjét hirdetik. Pedig még reá sem mutattam az egyházak benső életében viharzó nagy és hatalmas forrongásokra, melyek szintén világos cáfolatúl szolgálhatnak arra, mintha hideg, dermesztő vallás közöny szállta volna meg az emberiség lelkiületét.

De minket, kik Dávid Ferenc nagy és dicső nevét hordjuk zászlónkon s kik Stuart Mill híres elvét úgy kívánjuk alkalmazni, hogy minél több szabadságot nemcsak a politikai és társadalmi intézmények, hanem az emberi lélek számára is, — mondom — minket talán más szempontokból érdekelnek napjaink eme vallásos mozgalmi. És pedig a vallási reformeszmék szempontjából. Vagyis azt óhajtjuk figyelemmel kísélni, hogy a liberális irányzatok minő hódító erővel nyomulnak előre a hitélet terén?

Erre vonatkozólag azt az általános észleletet tehetjük, hogy majdnem minden hitfelekezet körében egyre növekedni látjuk azon emberek számát, kik vallási meggyőződésüket összhangba akarják hozni a korszellem haladásával. S e törekvések néhol oly vehemens erővel hozzák ellentétbe a vallásos érzelmeket a fennálló, merev dogmákkal, hogy abból nem egy éles — bár még eddig leginkább személyes jellegű — összeütközés támadt már is. Természetesen e

mozgalmak ellenhatásának következménye az orthodoxia merész föllépése, támadó és védekező eljárása, — a vallás tekintélyére való hivatkozással — a szabadelvű irányzatok ellen. Hiszen még a más-különben oly erős hatalmi szervezeten alapuló katolikus egyház is szükségét érezte erős kényszerrendszabályokhoz nyulni. Emlékezzünk csak vissza a pápa „*motu proprio*“-jára, amely az egyház papjaitól az antimodernista eskü letételét követeli s jusson eszünkbe az Index-kongregáció működése s annak nálunk is ismert eredménye egyik neves magyar püspökre vonatkozólag.

De minket közelebbről érdekel ama körülmény, hogy az orthodoxia a protestántizmus körében is, kényszerítve érzi magát mind erősebb és erősebb fegyverekhez nyulni, a szabadelvű eszmék terjedésével szemben. Példa erre a németországi protestánsok mozgalma, mely az egész művelt világ figyelmét magára vonta.

Tudjuk, hogy e mozgalom kiindulási pontja Jatho kölni lelkész esete volt. Első következménye pedig az lett, hogy most már a német protestántizmusnak is meg van a maga Loisy abbéja. De a dologban nem ez a fontos, hanem az, hogy most már nemcsak Köln város lakossága ünnepli szabadsághősként hivatalvesztésre ítélt lelkészét, hanem ugyanezt teszik az összes német liberálisok, kik még ezenfelül, nemzeti gyűjtést is indítottak oly lelkészek számára, kik előbb vagy utóbb a kölni lelkész sorsára juthatnak.

Ily viszonyok közt érthető, hogy a porosz nemzeti egyház sem akar felhagyni a liberálisok elleni elkeseredett küzdelmével. De az aztán nagy kérdés: vajjon e harccal nem késett-e meg? Mert a porosz lelkészek táborában mind többen és többen csatlakoznak a liberális irányhoz, nyíltan hirdetve a dogmájuktól eltérő hitfelfogásaikat, vallástörténelmi önálló nézeteiket. Sőt nem egy közülök nyíltan meri prédikálni, hogy Jézus ember volt, de a legnagyobbak közül való, aki példát adott az emberiségnek, de akinek csodás története már a misztikus legendák világába vész el.

Hogy eme nagyarányú liberális mozgalmak a német protestántizmusnak, minő változásokat fognak előidézni a hitélet terén előbb vagy utóbb, azt még ma meg sem jósolhatjuk. Lehet, hogy talán már egy vallásos forradalom előestélyén állunk! Hiszen — a jövő zenéjeként — már is hangok hallatszanak különböző új vallás-alapítási ideákról. S Amerikából világgá is bocsátották egy ily új vallás alaptervezetét, melyben a kereszténységnek nem jut fontosabb szerep. A rideg kötelelességteljesítésben kulminálna e vallás

főelve, nem ismerve büntetést és jutalmat s nem kutatva az emberi lét okait és végcélját. Tulajdonképp ez egy vallás volna — hit nélkül. Maradjon meg hát csak — a „jövő“ vallásának . . . Mi nem kérünk belőle!

*

T. hölgyeim és uraim! Már is nagyon igénybe vett türelmükkel élnék vissza, ha napjaink vallás-mozgalmainak részletesebb vázolásába merülnék. De ama jelenség, hogy az orthodoxia hatalmi tekintélyének teljes erejével és súlyával volt kénytelen újból megjelenni a vallásos élet mezején, ismétlem, ez a legerősebb bizonyítéka annak, hogy a liberálizmus mind nagyobb és nagyobb hódító hatással nyomul előtérbe mindenütt, a mi örömmel és meglepődéssel töltheti el lelkünket.

De midőn mi annyi lelkesedéssel azonosítjuk magunkat a liberális eszmékkel, — azt hiszem — mi is tisztában vagyunk azzal az álláspontunkkal, hogy ráikép értelmezzük azokat. Vagyis, hogy mit értünk „liberálizmus“ alatt! Mert a vallásfejlődésnek mindenemű irányát nem tekinthetjük annak. Hiszen, például Németországban is, a vallásos reform-mozgalmak némelyike kisebb-nagyobb elhajlásokban a „modern liberálizmus“ és a „modern felvilágosultság“ cégére alatt már is oly utra kezdett átsiklani, melyen mi nem haladhatunk együtt a német liberálisok eme táborával.

Mi nem fogadhatjuk el „liberális haladás“ eszméjeként azok felfogását, kik a természeti erőkből s a biológiai megállapításokból levont törvények alapján szeretnék a vallást reformálni, a fizikai világot jelölve meg az ember egyetlen lényegének, ebből vonva egyszersmind következtetést a vallás többi nagy problémáira is.

Ezért nem egyeztethetjük össze a mi iránytörekvéseinkkel sem a „modernizmus“ ama hiveinek álláspontját, kik a panteizmushoz állnak közel, sem a régi atheista fölfogáson felépült „monisták“ alaptételeit, kiknek Haeckel a főapostoluk.

Egyszóval, mi, kik a tiszta evangéliumi hit alapján állunk, nem illethetjük „szabadelvű“ elnevezéssel az oly vallásos reform törekvéseket, melyek a metafizika helyébe kizárólag a természet-tudományi gondolkodást akarják tenni.

Kétségkívül lelkes bámulattal tölt el minket is, úgy a természettudományok, mint minden más exakt tudomány fejlődése, haladása és elemző ereje s mi is mindig nyiltan vallottuk és hír-

dettük, mit Prohászka püspök egyik beszédében a minap mondott, „hogy a vallásos meggyőződést és a vallás igaz kincseit nem kell az igaz tudás szabad levegőjétől féltetni“. De míg a tudomány sem tud a lét ama nagy problémáira, melyekkel a vallás is foglalkozik, kellő és megnyugtató feleletet adni, addig a minden áron vallást reformálni akaró modern apostolok ne vádolják a tiszta hitbeli felfogást azzal, hogy nem a látható, hanem a láthatatlan világ rejtélyeinek egyoldalú megfejtésével és megokolásával foglalkozik csupán.

Mi a vallásban a végtelenség eszméjét s az örök élet erejét keressük. És csakis a hit szárnyain vagyunk képesek ama fenséges, misztikus világba fölemelkedni, hol megtaláljuk az Istenség örök eszményét. S hisszük és valljuk, hogy az emberiség sok és sok millióinak lelkéből nem fog sikerülni soha, kiírhatni a Gondviselő Isten teremtő erejében vetett ama mélységes hitet, mely az évezredek martirjainak vérével megszentelt vallási nagy alkotásain épült fel!

IRODALMI ÉRTESÍTŐ.

Dr. Varga Béla, Jacobi Henrik Frigyes. Tanulmány az ismeret- és értékelmélet köréből. Különlenyomat a M. Tud. Akadémia „Athenaeum“ c. folyóiratából. Budapest, 1911. Ára ?

Ez alapos tanulmányokon nyugvó, tartalmas értekezés célja az, hogy az ismeret- és értékelmélet egyik igen elterjedt irányának történeti fejlődéséhez adatokat nyújtson s kritikai észrevételeivel megvilágítsa. Jacobi életének rövid ismertetése után a filozófia fogalmát, a hit és tudás viszonyát, ismeretelméletét és ennek bírálatát, értékelméletét, erkölcsanát vázolja röviden, világosan, kritikai megjegyzései kíséretében és végül rámutat arra a hatásra, melyet napjaink voluntaristikus ítéletelmélete, különösen Windelband és Rickert Jacobi nem rendszeres, hanem szétszórta itt-amott elejtett megjegyzéseiből és gondolataiból kapott. Jacobi különösen Hamann hatása alatt Kant criticismusa ellen lép fel s egyéniségének gazdag és értékes, de ellentétes elemeit, mély vallásos érzését és a transcendens világhoz való állandó vonzódását, a lét kérdéseit kutatásában való szakadatlan fáradozásait a „hit“ és az isten fogalmában egyesíti. Filozófiájának jellemző vonása az a mistikus és romantikus köd, amely egyenes ellentéte Kant rendszerének. Ő egyesíti a hit és tudás fogalmát s nála a filozófia és vallás egyek, amiként mondja is, hogy az ő filozófiája az ő vallása. Nem is tiltakozik a mistikus homály ellen, sőt egyenesen vallja, hogy a magasabb rendű ember előtt némely dolgoknak szükségképen homályban kell lenniök. Különböző és ellentétes megítélésben részesült. Schelling szellemének „szomorú korlátozottságát, komplikált egyéniségének „facsarományos titokzatosságát“ vetette szemére. Legújabb életírója Schmid A. pedig a lángelme jelzővel tiszteli meg.

Jacobi nem alkotott rendszert, hanem az ismeretlen isten után kutatott, s őt igyekezett az ismeret világításánál közvetlen intuitióval megragadni. Ezért a tudást a hitbe olvassza belé, melybe minden egyéb is belefér. Minden ismeretnek és tevékenységnek alapja a hit,

amire a józanon és a Böhm-féle intelligencia álláspontjáról bíráló szerző azt jegyzi meg, hogy ez a fogalom nem lehet tisztító hatással az ismeretelméletre. Jacobi ismeretelméletében a szerző két dolgot kifogásol. Egyik az, hogy a megismerésben az érzékfelettinek nagy szerepet juttat, t. i. hogy az érzés közreműködésével a közvetlen megismerést a hit biztosítja; a másik az, hogy az ismeret forrásául az Instinkt-et és Gefühl-t tekinti. Az érzés az ismerés folyamatánál csak járulékos elem; azzal megismerni nem lehet semmit. S különben a transzcendenst és übersinnlichet még akkor sem ismerhetjük meg, ha az érzést az ismeret forrásául elfogadják, mert ismeretünk csak az adotról lehet.

Jacobinál rendszeres értékelméleti tanról szó sem lehet. De vannak elszórtan olyan gondolatai, melyek kétségtelenül axiológiai vonatkozásúak s melyek éppen e vonatkozásukban tetőződnek s egészülnek ki. Nála az érték gondolata objectiv realitás, melynek végső alapja az isteni öntudat. Ez öntudat nélkül nem lehet szó értékről s az alany valamely dolog értékes voltának megállapításánál csupán annyi szerepet játszik, hogy ösztöne és érzése szerint értékkel ugyan, de ismerő tehetségünk ezen forrásai csak szócsovei az isteni kijelentésben adott igaznak, jónak és szépségnek s így voltaképen az isteni akarat valósul meg az emberben.

Erkölcstana sajátos elemekből van összealkotva. Az erkölcs isteni eredetét hirdeti ugyan, de itt megszabadulva theologiai misticizmusától szinte Nietzsche emlékeztető módon egy hősi moral alapjait rakogatja, amely az individualizmus színes és lendületes fejtegetésében csúcsosodik ki.

Az utolsó fejezet arra mutat rá, hogy napjaink voluntaristikus itéletelmélete (Windelband, Rickert) mint forrásra Jacobi ismeretelméletére megy vissza, onnan ered. A szerző ez irány alaptévedését Böhm-mel abban látja, hogy figyelmen kívül hagyja a való és kellő világának, az ontológiának és axiológiának határait s ott is értékelést lát, ahol csak valóság itéletekről van szó, mintha az érték megelőzné a valóságot, holott kétségtelen, hogy előbb lennie kell valaminek s csak azután értékelhetjük azt. Tévedés tehát a valóság itéletekben akarati aktust keresni és látni, a formát tartalomnak tekinteni, amint ez új irány tette.

Ez a gondolatmenete ennek a kritikai tanulmánynak, amely alapos reményt nyújt arra, hogy szerzőjétől még sok értékes dolgot várhatunk a filozófia irodalmában. Ajánljuk figyelmébe azoknak, akik tájékozódni kívánnak napjaink ismeretelméletének kérdéseiben.

G. K.

Dr. Székely György: A lelki élet ismertetése. Budapest, Franklin-Társulat. 1909. Ára 2 K 60 fill.

Ez a könyv, mely a tanító- és tanítónőképző intézetek számára készült, négy szakaszra oszlik. Az első a lelki életről szól általában. A lélektan feladata, szerző szerint, képzeletünknek, gondolatainknak, érzelmeinknek és akarati állapotainknak megismerése és felderítése. Ezen meghatározás szolgál alapul a mű beosztására nézve, mely e szerint a II. fejezetben az értelem lélektanával, a következőben az érzelm s az utolsóban az akarat lélektanával foglalkozik. Minthogy a mű hivatása a tanítói pályára készülőknél megfelelő ismeretanyagot adni, szerző nemcsak a lelki élet tényeinek megismertetésére törekszik, hanem a megfelelő helyen és alkalommal igen áttekinthetően és világosan összegezi a lelki élet ismeretének az életre és az iskolára, egy- szóval a nevelésre való fontosságát s így az elmélet nála, ahol csak lehet, szoros érintkezésben áll az élettel. Ezen érintkező pontok több helyen valóban érdekesek és tanulságosak, nevezetesen, ahol a szerző a szemléltetés elveit összegezi, majd ott, ahol a fantázia színes és világos fejtegetése után, a játéknak a nevelésben való nagy szerepére mutat rá. Még inkább érvényesül ez a szempont ott, ahol az érzelm pedagógiai jelentését tárgyalja finom elemzéssel, legvégül pedig az erkölcsi nevelés elveinek és módjainak fejtegetésénél, ahol szerző tan- könyvekben ritkán előforduló vonzó olvasmányt ad, midőn a történelmi fejlődés menetének ismeretéből azt az igazságot szűri le, hogy az egész emberiség körében az ismeretnek, a művelődésnek hódításával, terjedésével az erkölcs is egyre magasabb fokra emelkedik, — ami aztán szerzőt rávezeti műve végén a nevelés céljának ilyen meghatározására: „A nevelés célja a kultúrának a terjesztése, növelése, ami egyúttal a humanizmus erkölcsi eszméjét is magában foglalja“.

Ami a mű tárgyát tisztán tudományos szempontból illeti, szerző felöleli, amennyiben keretei megengedik, — az újabb lélektani kutatások minden fontosabb eredményét s így mindenesetre a tudomány színvonalán áll. Fejtegetései világosak, jól érthetők s az életből, tapasztalásból vett példákkal s jeles írók műveiből vett találó idézetekkel meg vannak világítva az elvontabb részek is.

Kisebb részlet-kérdésekben vagy néhol kifejezésekben azonban nem értünk mindenben egyet szerzővel. Nevezetesen nemcsak tudományos, hanem pedagógiai szempontból is jobb lett volna a logikának, mint a lélektantól különböző tudománynak jellemét és a logikai törvények sajátosságát jobban kidomborítani s a logikai részt külön feje-

zetben tárgyalni. Szerző ugyan minden, a logikához tartozó fejezetben tesz erre nézve igen helyes és találó megjegyzéseket; kérdés azonban, hogy a tanuló ezekből elegendő módon fogja-e látni a két tudomány határait? — Abban egyetértünk szerzővel, hogy „a tudat léthatatlan, megfoghatatlan“ — s talán, mondjuk, „meghatározhatatlan“ is. De, hogy ismeretelméleti úton teljesen megközelíthetjük lelki életünk ezen ősi alaptényét, arról eléggé tanuskodnak Fichte vagy nálunk Böhm Károly fejtegetései. Kétségbevonjuk továbbá szerző ezen állítását: „Általában a tárgyakkal értékét, becsét mindig érzelmeinkhez mérjük és szerintük állapítjuk meg. Az u. n. értékítéletekhez mindig tapad bizonyos alanyiasság“. Alanyiasság a valóságítéletekhez is tapad s egyáltalában mindenhez, ami ismeretünk tárgya lehet. Az előbbi állítás pedig véleményünk szerint nem helyes azért, mert tisztán lélektani alapon áll, már pedig a lélektani elemzés útján még senkinek sem sikerült az érték végső gyökeréig elhatolni; s ettől eltekintve a fenti mondás az értékelést teljesen az egyesek szeszélyeinek szolgáltatná ki, ami végéremehetetlen bonyodalmakra adhat okot. — Megjegyezzük végül, hogy az esztetikának a magyar „Széptan“ elnevezése nem helyes s így annak propagálása is (147. l.) mellőzendő.

Eltekintve ezen apró kifogásoktól teljes elismeréssel adózunk a szerzőnek, amiért a lelki életnek ily összefüggő, kimerítő s a tudomány magaslatán álló fejtegetését adta. Munkáját figyelmebe ajánljuk mindazoknak, akik a lélektan mai eredményeit, világos, összefüggő, többször színes és élvezetes alakban s jó magyaros stílusban akarják megismerni.

Dr. V. B.

Medgyesi Pál élete és működése. Irodalomtörténeti tanulmány. Írta *Császár Károly*. Budapest, 1911.

Csak néhány szóval akarunk e tanulmányhoz hozzászólni. A szerző irodalomtörténetinek nevezi, bizonyosan az irodalom fogalmának a szokottnál tágabb értelmezésével. De maga is érzi, hogy az elnevezés nem eléggé jogos s igazolni törekszik magát, amit a tárgyon kívül Pázmány, Alvinczi, Melius stb. például idézésével vél elérni. Medgyesinek nincs egyetlen munkája sem, mely a tulajdonképeni irodalomhoz tartoznék, Császár irodalmi szempontból mindössze két dolgot tud kiemelni: fordítói elvét és a nyelvre vonatkozó nézetét. Medgyesinél a kettő még egyet jelentett: a helyes, a magyar szellemnek megfelelő kifejezést. Jó, mondhatnók, kitűnő példái voltak Pázmány és Gelei Katona.

Ezt nem tekintve érdemes és hasznos munka volt összefüggően adni Medgyesi életét, aki a maga korában (17. sz. első fele) jelentős állásokat töltött be, jelentős szerepet vitt, bár exponáltabb helyen sem egyházában, sem a politikai életben nem állott. Csöndben szeretett munkálkodni, az előkészítés nehéz feladataiban volt otthonosabb, a kivitel gyümölcseit nem nagyon iparkodott magának megszerezni. Kivált mint fordító, a református presbiteriumi mozgalmak egyik vezetője és mint szónok, különösen Rákóczi lengyel hadjárata után, mikor Erdély pusztulásnak indult. Beszédein a jeremiádok hangja ömlik el, mintha a 16. század éledt volna újra.

Császár a szétszórt, gyakran kevés számú adatból egységes élet-történetet adott. Újat nem hoz elő, Medgyesi életének eleje és vége nála is homályba vész, de egyébként ügyesen szerkesztette meg az életrajzot, melynek előnyére válik még a könnyű, élvezetes előadás mód. Így a szerző iparkodott azokkal is megkedveltetni munkáját, kiket az ilyen tárgy nem szokott érdekelni, gyakran épen az élvezhetetlen feldolgozás miatt.

Vannak munkájának unitárius vonatkozásai is (36. és 37. o.). Medgyesi udvari papsága idejére esik a túlsúlyba jutó reformátusoknak erőszakoskodása az idegen vallásúakkal szemben. A történelemből ismeretes, hogy az unitáriusok és különösen a szombatosok szenvedtek ezekben az üldözésekben. Császár a történeti tények megítélésében pártatlanul jár el s az uralkodó nézettel tartva, az üldözöttek oldalán áll. Az erőszakos térítések a finomabb lelkű Medgyesinek sem tetszettek, aki a „zsidózó“-kat nem vallásukért, hanem tudatlanságukért rója meg a fejedelemhez intézett levelében. A szerző az ide vonatkozó adatokat nagyobb részt Szalárdi Siralmas krónikájából merítette, mely Kemény Zsigmond Rajongójának is alapul szolgált. *B. F.*

KÜLÖNFÉLÉK.

Az őszi főtanács fontosabb tárgyai és határozatai. A főtanács tárgysorozatát nagyobb és szenvedélyesebb viták nélkül tárgyalta le. A tárgyak közül kiemeljük a következőket:

A múlt évi zsinati főtanács hódoló üdvözlését, melyet ő felsége 80. születésnapja alkalmára küldött fel, ő felsége köszönettel legkegyelmesebben fogadni méltóztatott. *Alapítványokat* tettek: Sharpe Emilia úrnő évi 110 font (mintegy 2640 K) sterlinget tevő alapítványt, hogy annak terhére Manchesterbe a „Unitarian Home Missionary College“-be küldhessünk egy lelkeszi pályára készülő ifjút. — Lőrinczy Dénes ny altábornagy a székelykeresztúri gimn. javára tett régebbi alapítványát 2500 K-ra egészítette ki. — Az 1869-ben érettségét tett osztálytársak a kollégiumi konviktus javára 305 K alapítványt tettek. — Dr. Jankovich Pál isk.-felügyelőgondnok 100 K alapítványt tett, melynek kamataiból jutalom adandó annak, aki legnagyobb gondot fordít testére, ruházatára, iskolai szereire. — A *dr. Bedő Albert* pályadíját Kovács Lajos nagyajtai lelkész nyerte el. — A *székelykeresztúri gimn. építése* ügyében a főtanács örömmel és helyesléssel vette tudomásul, hogy a Papp János-féle telek a gimnázium céljaira megvásároltatott; utasításul adta a képviselőtanácsnak, hogy a terv készítettetésénél szorosan ragaszkodjék a 35:000 K fedezethez s kifejezte óhaját, hogy amennyiben ez az összeg megengedi, az épületbe a könyvtár is belevéssék és az építés lehetőleg már a jövő évben megkezdődjék. — *Önálló kántori állások* szervezése ügyében kimondotta a főtanács, hogy ilyen állás csak ott szervezhető, ahol az egyházközség legalább 1200 K fizetést és lakást biztosít, a kántortól pedig képesítő oklevelet kíván. A tanítóssággal egybekötött kántori szolgálat megszűnik, mihelyt az illető mint tanító nyugalomba vonul. Az egyházközségek segélyezésére kántortanítói segély címen jövőre is 4—5000 K-t fordítanak. — Az *egyházlörténetre* kitűzött pályázat eredménytelen maradt; a pályázatot a főtanács nem tüzte ki újra, abban a gondolatban, hogy előbb az előmunkákat kell elvégezni, az anyagot összegyűjteni. — Az *egyházközségek monográfiái* átnézésével, kiegészítésével, szükség esetén átdolgozásával Kelemen Lajos tanár, egyházi levéltárnok bízott meg s a főtanács kifejezte óhaját, hogy a monográfiák füzetes kiadása minél előbb megkezdessék.

A *székelykeresztúri igazgatói* állásra Pap Mózes, *jogtanácsosnak* dr. Ferencz József választott meg; a kolozsvári ének-zenetanítói állásra Sándor János, klasszika-filológiai tanszékre dr. Varga Béla; az *e. k. tanács tagjaivá* Kisgyörgy Sándor, Lőrinczy Dénes, dr. Nyiredy Géza, Kelemen Albert, dr.

Bedő Albert, Gyulay Árpád, László Domokos, Daniel Lajos, Benkő Mihály, Varga Dénes, Veress József; *egyháztanácsosokká*: Kriza János, dr. Elekes Dénes, Máthé György, dr. Dézsi Ferenc, dr. Gál Zsigmond, Major Sándor. — Az *unitárius lelkész* kör alapszabályait jóváhagyta. — Tudomásul vette, hogy a *szindi Jobbágy András*-féle birtok eladatott, de utasításul adta, hogy adandó alkalommal az alapítványi összegből birtokot kell vásárolni. — A *Kismező* eladására az engedélyt megadta. — *Nyugalomba* bocsátotta Csegezy László bágyonl, Gálfalvi István haranglábi, Sándor Áron kadácsi, Bartók Albert csekefalvi, Kiss Sándor sepsiszentkirályi, Hadházy József désfalvi Biró Elek kolozsi, Tibáld József homoródújfalvi lelkészeket és Péterfi Dénes kolozsvári lelkész-tanárt. Ez utóbbi nyugdíjazással kapcsolatban kimondotta a főtanács, hogy tekintettel a helyzetre, a kolozsvári lelkészi állás betöltését ez idő szerint a tanársággal kapcsolatban kívánja eszközölni s ilyen irányban utasítja az e. k. tanácsot ez ügy előkészítésére és javaslata előterjesztésére. — A *belső emberi nyugdíjtörvény módosítása* ügyében arra utasította az e. k. tanácsot, hogy az 1912. évi számadás és 1913. évi költségvetés eredményéhez képest tegyen újabb előterjesztést az özvegyek kérelme ügyében. — Az *anyagiakról* általában megemlítjük, hogy az összes számadásokat és költségvetéseket elfogadta a főtanács; kiemeljük azonban a ladamos alamori birtok 1910. évi jövedelmét, amely 90614 K 93 f. E szép eredményt a főtanács meglelégedéssel vette tudomásul s a jószágfelügyelőség tagjainak elismerését és köszönetét fejezte ki. — Az *összesített vagyonmérleg* szerint az egyház vagyona 6711021 K 27 f., mely összeg az előző évivel szemben 332097 K 25 f. szaporodást mutat. Ebből azonban az évi rendes szaporulat 116000 K, a többi a gazdaságok bérbeadása folytán eladott felszerelésekből és alapítványok befizetéséből állott elő. — A *tanügyi jelentések* során a főtanács felhívja az egyházköröket, hogy az iskolák fölszerelését sürgősen eszközözljék, a tankötelesek iskolába járását pontosan ellenőrizzék, hogy a beiskolázás arányszáma az országos átlagot megközelíthesse, mert semmivel sem okolható meg, hogy a mi tanulóink átlaga 10–15° „ különbözetet mutat.

A részletekről a nemsokára megjelenő jegyzőkönyv tájékoztatja olvasóinkat.

Kriza emlékezete. Az október végén tartott főtanácsi ülések keretében Kriza emlékezetének hódolt a papság, a Dávid Ferenc-Egylet közgyűlése, maga a főtanács, a kollégium igazgatósága és ifjúsága. Az ünnepélyeket a lelkész-kör kezdette, ahol Úrmösi Kálmán imádkozott; dr. Boros György elnök értekezett Krizáról; majd Péterfi Mihály szentábrahámi lelkész mondott el szépen és formásan kedves intimításokat Krizáról, melyekkel a családapát, a férjet, a tanárt és a püspököt hiven jellemezte. Majd a Dávid Ferenc-Egylet közgyűlésén br. Petrichevich Horváth Kálmán elnök úr hódolt szívből jövő szavakkal Kriza emlékezetének. Este a „Kriza-Önképzőkör“ rendezett az intézet tornacsarnokában előkelő közönség részvétele mellett sikerült műsoros-estélyt, melyet tánc követett. Az estély tiszta jövedelme, 582 K 10 f. a Nagyajtán felállítandó Kriza-szoboralap javára fordították. Október 29-én reggel a főtiszt. püspök úr következő beszéddel nyitotta meg a főtanács üléseit:

Méltóságos és Főtisztelendő Egyházi Főtanács!

Isten kegyelméből ismét egybegyűltünk, hogy szeretett egyházunk ügyeivel foglalkozunk és számbavéve annak érdekében a lefolyt évben kifejtett munkásságunkat, a jövőre szükséges teendők felett tanácskozva, azokat megállapítsuk. Mielőtt azonban ehhez kezdenénk, nem mulaszthatom el kegyelettel áldozni a püspöki székből közvetlen elődöm, Kriza János emlékének, az ő születésének százados évfordulója alkalmából (született 1811 június hó 28-án) s meg vagyok győződve, hogy ebben egyházi főtanácsunknak minden tagja teljes lélekből osztozik velem. Megtették ezt már előttünk a Kisfaludy Társaság, a Néprajzi Társaság, a budapesti Dávid Ferenc-Egylet, ugyancsak a Dávid Ferenc-Egyletnek háromszékköri fiókegylete az ő születése helyén, Nagyajtán, tegnap pedig az unitárius lelkészkör, valamint a Dávid Ferenc-Egylet és kollégiumunkban az ifjúságnak a Kriza nevét viselő önképzőköre, szintén mind kifejezést adtak a Kriza János emléke iránti tiszteletüknek. Mennyivel nagyobb erkölcsi kötelességünk nekünk, mint a Magyarországi Unitárius Egyház Főtanácsának egész egyházunk nevében kegyeletes érzéssel adózni Kriza János püspökünk emlékének, aki nemcsak egyháztörténetünk évkönyveiben, de mint költő, nemzeti irodalmunkban is kiváló szép nevet hagyott hátra maga után s halhatatlanságát biztosította.

Főtanácsi gyűlésünket megnyitó beszédemben nem terjeszkedhetem ki, de nem is lehet feladatomból Krizáról életrajzot írni. Erre különben sincs szükség. Megírta ezt legjobb barátja, a szintén nagyemlékű Jakab Elek a „Keresztény Magvető“-ben. (XIII. évfolyam, 2-ik füzet.) Azokban az emlékbeszédekben pedig, amelyeket a Magyar Tudományos Akadémia nevében Szász Károly, a Kisfaludy Társaság részéről Gyulay Pál, azóta szintén megsíratott jelesetnek tartottak Kriza felett, írói érdemeinek méltatása mellett az ő életére vonatkozó adatok is főbb vonásokban mind megtalálhatók.

„Szegény volt, mint mi vagyunk. pártfogó nélkül állott az élet útján, miként mi, tudás, munka és jellem által megszerezte erkölcsi értékét és társadalmi súlyát, küzdve nagy eszmékért önmérséklettel, harcolva a szeretet, szelenség és fölvilágosítás fegyvereivel ügyünkért végleglegesen s mégis a jók szeretetét, az ország tiszteletét vívta ki magának s magában kis egyházunknak. Nyomdoka nekünk örökre útmutatónk lehet.“

Ime, ezek a Kriza életrajzírójának szavai. Nem adok azokhoz semmit, de nem is veszek el belőle semmit, mert azok a tényeknek teljesen megfelelnek. Hanem ezen az alapon bátor vagyok indítványozni s meg vagyok győződve, hogy indítványom egyházi főtanácsunk mindenik tagjának kebelében visszhangra fog találni:

1-ször, hogy Kriza János születésének évszázados fordulója alkalmából e kegyeletes megemlékezésünket a mai ülésünk jegyzőkönyvében fejezzük ki;

2-szor: az istentisztelet után vonuljunk ki testületileg sírjához és azt az e célra készített koszorúval koszorúzzuk meg;

3-szor: Nagyajtán felállítandó Kriza-szoborra szavazzon meg a mélt. és főtiszt. egyházi főtanács az egyház pénztárából 1000 koronát oly módon, hogy abból 500 korona a folyó 1911-ik, 500 korona a jövő 1912-ik évben lesz fizetve“.

Templomozás után, hol az istentiszteletet Józan Miklós budapesti lelkész

végezte, a főtanács tagjai, nagyszámú közönségtől s az egész kollégiumi ifjúságtól követve, a köztemetőbe vonultak, hogy Kriza sírját megkoszorúzzák. Az egyházi főtanács nevében a főtiszt. püspök úr e szavakkal tette le a koszorút a sírra:

Síroddhoz jöttünk Kriza János, hol poraid nyugosznak, de bölcsődre gondolunk, amelyben 100 évvel ezelőtt boldog szülők vigasztaltak és amelyben a Muzsa is homlokodon csókolott.

Igen, e sír körül kegyeletes érzéssel egybesereglett gyülekezet, kedves atyámfiai! e pillanatban nem a halott, hanem az élő Kriza János jelenik meg az én lelki szemeim előtt. Ott látom őt a szószékben, amint buzgón és áhítattal imádkozik s beszédével, az evangélium hirdetésével hallgatóit az Isten országának keresésére inti és az igazság után szomjazó lelküket az örökélet vízeivel táplálja. Ott látom őt a tanteremben, amint tanítványait oktatja, ismeretekkel gyarapítja s őket a jó, az igaz, a szép, az erkölcsös s az istenes életre buzdítja és emellett nem egyszer még testi táplálékáról is gondoskodik. Ott látom őt íróasztala mellett, amint fekölt gondolatait, nemes érzelmeit dalba önti, szülőföldjét megénekli s a Székelyföld bércsein és völgyein szétszórt vadrózsákat összegyűjtve csokorba köti s azzal a nemzeti irodalmat megajándékozza. És ott látjuk őt mindnyájan családi körében, a társadalomban, a püspöki székben, kötelességeit mindenütt híven és lelkiismeretesen teljesítve, egyházának és hazájának dicsőségét munkálva s mindezek által magának a halhatatlanságot biztosítva.

Óh bizony, ha a Kriza életén és munkásságán végig tekintünk, valamint ezért életében köztisztelet és nagyrabecsülés környezte, emlékének is hódoló tisztelettel kell adoznunk. Ez hozott minket sírjához is születésének 100-dik évfordulója alkalmából. Szolgáljon e tiszteletünk csekély jelölése a koszorú is, melyet a Magyarországi Unitárius Egyház főtanácsa nevében kegyeletes érzések között sírjára tesztek. Legyen emléke örökre áldott közöttünk és szelleme hasson át mindnyájunkat s terjedjen ki nemzetségről-nemzetségre, időtlen-időkön át.

A kollégium igazgatósága és tanári kara nevében dr. Gál Kelemen igazgató ezeket mondotta:

Az unit. kollégium igazgatósága és tanári kara nevében hálás tisztelettel tesztem le ezt a koszorút a jó ember, a tudós tanár, a nagyérdemű püspök, a költészetnek új forrását nyitó költő sírjára.

Hálás szívvel dicsőítem a jó tanár emlékezetét, akit a közvélemény „az ifjúság atyjának“ nevezett, akinél a beteg tanuló ápolást és gyógyulást, az éhező kenyeret, az elcsüggedett vigasztalást talált. Erről a soha nem lankadó keresztyénszeretetről még ma is hálásan emlékeznek azok, akiket a jó sorsuk annak részeseivé tett.

Büszkén hirdetem dicsőségét annak a tudós tanárnak, aki fényt és dicsőséget szerzett tanszékének, aki remekbe készült ünnepi beszédeivel, előadásával, tankönyveivel, templomi és halotti énekeskönyvével tüneményes gyorsasággal egyházunk első emberei közé emelkedett.

És hódoló tisztelettel magasztalom a nagyérdemű püspök és a költő emlékezetét, aki az unitárius nevet — a mi szűk körünkben kiemelve — a nemzet közbecsülésétől ragyogóan, dicsőséggel vitte bele a közvéleménybe,

aki felnyitotta a nemzeti költészet örökké tiszta forrását, hogy a nemzet dalosai abból merítsenek. És kétszeresen magasztalom ma, mikor ezt a tiszta forrást idegen eszmék, nemzeti multunknak, jelen küzdelmeinknek ellentmondó, jövőbeli reményeinket elfagyasztó gondolatok áramlatával zavarták fel. De ha újabb törekvések és áramlatok háttérbe szorítják is ideig-óráig a nemzeti szellemet, ha a világpolgáriás gondolkodás elfásítja és elvéníti a költészetet, üdülés és megifjulás végett mindig oda fog térni ahhoz a forráshoz, amelyet Kriza tárt fel, a népköltészethez.

Benne az ember és költő szép összhangba olvadt össze. A költészetet tündérországnak tartotta, melyben csak rövid ideig lakhatott, mert földi gondoljai kiragadták onnan, de az ott töltött órák édes álmai és ábrándjai olyan költeményeket sugaltak, melyek kincsei nemzeti költészetünknek. Ilyen szép költemény az ő nemesen átélt élete is.

Azzal az imával teszem le e koszorút sirjára, hogy áldja meg az Isten őt haló poraiban s adjon nemzetünknek, egyházunknak sok hozzá hasonló férfiút!

Végül az ifjúság nevében Nyiredy Géza, VIII. o. t. mondott a koszorú-letétele közben csinos beszédet. — Pálfi Márton tanár beszéde, mellyel az ifjúság műsoros-estélyét megnyitotta, a következő:

Mélyen Tisztelt Közönség!

Kedves Ifjúság!

Az idén kerek 30 éve lesz, hogy egyik önképzőköri gyűlésünkön egy lelkes diákunk azt a gondolatot vetette föl, hogy „rendezzen az ifjúság Kriza emlékére ünnepélyt születése helyén, Nagyajtán s jelölje meg születése házát emléktáblával.“ A gondolatot tett követte s az unitár. gymn. ifjúsága büszkén mutathat rá, hogy az ő lelkes buzgalma s részben áldozatkészsége folytán áll ott az az emléktábla, hirdetve a szellemi szikra kipattanását.

Amit most akarunk, annak az eszmének a szikrája nem tőlünk pattant ki. A szoborért, melyre az ércet ezennel össze akarjuk táncolni, aligha bottal is nem verne szét köztünk a puritán gondolkozású egyházfő, ki maga volt a megtestesült szerénység és igénytelenség. De erősen hisszük, hogy ha állni fog az a szobor, a mi Önképzőkörünk ifjúságához lesz a legillőbb érte a leglelkesebben buzgolkodni s talán nem leszünk szerénytelenek, ha azt állítjuk, hogy táncolni bizonyára senki sem fog érte oly szívesen és lelkesen, mint mi. Ám jó is lesz jókedvünk színes pillangóit mind-mind kibocsátunk, hadd lelje bennük gyönyörűségét a Vadrózsák örökifjú kertésze s hadd simúljanak el korholni készülő homlokáról a ráncok a mi kothurnustalan, de annál őszintébb és igazabb szeretetet és tiszteletet lehellő vidámságunktól.

Mert hát kit is ünneplünk mi Krizában, kinek a nevét zászlónkra írtuk? Ünnepelhetnök a puritán gondolkozású és egyszerűségű egyházfőt, ki okos szelidségével, lekötelező szeretetreméltóságával s gondolkozásával és érzületének nemességével csak becsültebbé tette az unitárius nevet itt és túl a tengeren

Ünnepelhetnök a költőt, ki mesterkéletlen egyszerűségű igénytelen költeményeiben, mikre ő maga sem sokat ad, csodás szépségű új világokhoz vezető ösvényeket tapos. A mi Reményünknek apró diákjai, a Krizák és Szentiványi Mihályok kóstolnak be igazában először a népköltészetnek abba

a csodás forrásvizébe, melyből alig egy néhány évre rá örökifjúságot iszik magának a magyar poézis a Petőfi és Arany János poharából.

Vagy ünnepelhetnök — s ez lenne a legigazabb ünnepünk — ünnepelhetnök a Vadrózsák halhatatlan gyűjtőjét, ki „kevély bámulatba ejtette az országot“ azzal, amit hozott s talán még nagyobb bámulatba ejtette s fogja még ezután ejteni — mert nálunk külön kell mindent fölfedezni — azzal, ahogyan hozta. Mert nem eltanúlt irányelv, nem divatos jelszavak továbbadása volt Krizánál az a sokat emlegetett népiesség, nem is hangzatos frázis, vagy beteges érzelgősség, hanem a lélek mélyéből fakadó, az egyéniségből kisülgázó természetes és ösztönszerű vonzalom és megértés.

Ámde a mi ünneplésünk még ezeknél az okoknál is — hogy úgy mondjam — bensőbb, gyöngédebb, melegebb és meletet árasztóbb szálakból van fonva.

Kővári, a történetíró írja, hogy ezt az Önképzőkört egy bon-mot, egy talpraesett székely mondás teremtette. Egy barna képű nyurga nagyajtai diák, Kriza János mondta volt, hogy az *olló nem koppantó*. S ez a mondás ütötte volna igazán nyelbe az amúgy is alakulófélben levő Olvasótársaságot, a mi Önképzőkörünk ösét: Az *olló nem koppantó*. Bevallhatjuk, hogy ez nekünk ma bizony egy kicsit arabusul van. Nem értjük, hol itt a szellemesség s még kevésbé, miért kell azért Önképzőkört alakítani. De rögtön megértjük, ha magunk elé képzeltjük a 30-as évek diákjait, amint a nagy asztal körül ülve egy szál fagygyúgyertya halvány világánál szedik magukba a tudományt s időközönként koppantóval szedik le a hamvát az Edisont nem ismerő fagygyú-reflektornak. Azért koppantóval, mert ha pl. ollóval nyulnának hozzá, abból két nagy veszedelem származhatnék. Egyik, a kisebbik az, hogy kiállhatatlan büzzel telnék meg a szoba, a másik, a nagyobbik az, hogy az olló nemcsak a hamvát, hanem magát a világosságot is elnyisszenthetné. Az olló tehát nem koppantó, azaz diáknyelvre fordítva és székelyül értve: az iskolai törvény nem illemszabály, nem erkölcsi törvény. Vágni hiszen vág az olló, akarom mondani, az iskolai törvény és rendszabály is, de a művelt tanulónak finomabb és érzékenyebb vágószáma is van, a koppantó, akarom mondani, a lélekben lakozó erkölcsi törvény. Drága kincs arra való ember kezében az olló, akarom mondani, az iskola nyújtotta tudás is, de még drágább a koppantó, azaz a lelki műveltség. Az olló nem koppantó; a tudás még nem műveltség. Azt meg lehet egy kis igyekvéssel szerezni az iskolában, ezt csak az önképzés adhatja meg, mindenki csak saját maga ajándékozhatja meg magát vele. Aki csak azt szedi magába, amit a tudós tanárok a katedráról tanítanak, az még csak félmunkát végzett, csak ollóra tett szert; a koppantót, a lelki műveltséget magának kell megszereznie önképzés útján. Mire van hát szükség az iskolában? Olvasótársaságra, önmunkásságra és önfegyelmzésre szoktató önképzőkörre. Az ollóhoz ez szerzi meg a koppantót, az iskolai törvények mellett ez szerez érvényt az erkölcsi törvénynek, a tudást ez tetözi be lelki műveltséggel. Így értem és így magyarázom én a Kriza székely szellemességgel megcsattintott koppantóját. Így lett a koppantóból nálunk Önképzőkör.

Unitárius Ifjúság! Ez a koppantó a te megbecsülhetetlen örökséged. Ezt örökölted te attól a gazdag lelkű nagyajtai diaktól, kinek az emlékére ma ünnepet rendeztél

Lehet, hogy lesznek, akik arra biztatnak, — ah nagyon modern világban élünk — hogy dobd el ezt a divatja múlt ócskaságot: a villanyfényhez úgy sem kell koppantó. Nehogy felülj valaha ennek a modern bölcseségnek, magyar unitárius ifjúság. A villany korában is csak pisle mécsvilág a tudás világa s bizony-bizony megoltod, vagy kiállhatatlanul kellemetlenné teszed, ha meg nem szerzed hozzá a lelki műveltség koppantóját. Higj a székyel agyvelő bölcsességében, a Kriza örökében: az olló bizony-bizony nem koppantó

Servét viennei szobrának leleplezése. Okt. 15-én leplezték le Servét szobrát a délfranciaországi Vienne-ben, ahol őt hajdan in effigie megégették. Az ünnepélyen szabadgondolkozókon kívül résztvettek Északamerika és Anglia unitáriusai, Németország és Svájc szabadelvű protestánsai. *Montel E.*, a genfi egyetem rektora beszédéből, melyet a leleplezés alkalmával tartott, álljanak itt a következő részletek:

„Ha van város, melynek falai közt szobrot kellett emelni Servét Mihály emlékezetére, úgy bizonyára Vienne régi és nemes városa az Hiszen itt töltött el Servét életéből 12 esztendő, az ő hányatott életének legjobb és legkevésbé zavart esztendeit. Itt adta ki nagy művét: a Restitutio Christianismi-t, amely ellene azt a vihart felidézte amelyben életét vesztette. Itt fogatta el és börtönöztette be őt az egyházi hatóság, amely aztán őt halálra ítélte és in effigie megégettette. Itt kezdődött meg számára — a börtönből való szökése után — az a fájdalmas zarándoklás, amely őt a champeltéri máglyára vezette.“

Másfelől, ha van város, amely e szobor felavatásánál tartozott magát képviseltetni, kétségkívül Genf városa az, amelyben Servét halálra ítéltetett és vértanúságot szenvedett.

Mi Genfben úgy éreztük, hogy tartozunk egy monumentummal megörökíteni Servét Mihály emlékét, egy monumentummal, amelynek rendeltetése — a mi gondolatunkban — az volt, hogy a XVI. században elkövetett, helyrehozhatatlan hibát jóvá tegye. Mi úgy vélekedtünk, hogy lehetetlen nekünk Genfben a reformáció dicsőítésére egy emlékszobrot emelnünk, míg a Servét kivégeztetésének emlékoszlopát fel nem állítottuk. Így állítottuk és avattuk fel 1903-ban, hat évvel az 1909. évi jubileum megünneplése előtt azon a téren, ahol Servét megégettetett, azt a köoszlopot, amelyet joggal neveztek el engesztelő emlékműnek, — e kifejezés egyébként magára az oszlopra is reá van vésve.

Mi genfiak mély hálával viseltetünk Kálvin és a reformáció iránt. A mi városunk Kálvinnak köszönheti nagyságát; ő alapította a mi egyetemünket, amelyhez tartozónak büszkén valljuk magunkat s amely mindig a felvilágosodás és a szellemi szabadság tüzhelye volt. Valóban, a XVI. század reformációja a szellemeket örökre felszabadító munkát végzett.

De amennyire ünnepeljük annak a férfiúnak lángelméjét, aki a felszabadító forradalom vezére volt, épannyíra elitéljük azt a tévedést, amelyet elkövetett, midőn Servét-et megégettette. A türelmetlenség általános volt a XVI. században mindenik táborban és Servét kivégeztetése abban a korban csak nagyon kevés tiltakozással találkozott, amelyek semmi visszhangot nem keltettek. De egy századnak a tévedése nem mentheti egy férfiúnak — bármily nagy volt is — a tévedését.

Ezért lett reánk nézve Servét neve a türelem eszméjének szimbolusmává. Ezért van, hogy minden szobor, amelyet ezen encyklopaedikus szellemű és geniális spanyol emlékére emelnek, aki korának egyik legnagyobb tudósa volt, oly műemlék egyszersmind, amely a jelen és jövő nemzedéket arra figyelmezteti, hogy a gondolatszabadságot első kötelességünk magunknak gyakorolni és első jogunk azt másoknál tiszteletben tartani.

Őnök, midőn a genfi egyetemet, vagyis Kálvin egykori akadémiaját meghívták, hogy képviseltesse magát e műemlék felavatásánál, ezzel azt akarták, hogy a nagy reformátor szellemi utódai jöjjenek el és tegyenek tanúbizonyságot, megindúlt és őszinte bizonyoságot, a XVI. századbeli tudomány nagy képviselője, Servét Mihály előtt. E nemes gondolatért köszönetet mondunk önöknek. A mi helyünk valóban itt volt és mi boldogok vagyunk, hogy itt lehetünk!“

Báró Bánffy Dezső emléke. Az erdélyi ref. egyházkerület közgyűlésének keretében országos jellegű ünnepélyen hódolt Bánffy Dezső főgondnok emlékének. Az emlékbeszédet dr. Kenessey Béla püspök mondta. Kiemelte nagy egyéniségének suggeráló erejét, vezető elvét, hogy mindenki szorgalmas és gyors legyen a maga dolgaiban. Vázolta, mily erős és gyors volt Bánffy élete egész pályáján, sohasem gyenge, okoskodó, hanem a természeti erők következettségével dolgozott. Ezután a nagy érdemeket szerzett főgondnokról és igaz kálvinista hitéről szólt.

A protestáns püspökök fizetése Molnár Viktor államtitkár kezdeményezésére a brassói ág. ev. egyházmegye mozgalmat indított az ev. püspökök fizetésének állami kiegészítése ügyében. Protestáns egyházi körökben nagyon élénken foglalkoznak e kérdéssel. A „Magyar Hírlap“ adatokat közölt, melyek különösen a gör. keleti püspökök által élvezett, állami segítséggel pótolta magas jövedelmekkel szemben a prot. püspökök anyagi helyzetének szegényes voltát tüntetik fel. Ha a szász és görög egyházak nagymértékű anyagi támogatást kapnak a magyar államtól püspöki fizetés kiegészítése címén, legalább is hasonló méltányosságot elvárhatnak a hazafias protestáns egyházak, melyeknek nemzeti missziója a magyarság fenntartása és erősítése érdekében kétségkívül sokkal jelentékenyebb.

Törvényjavaslat az új egyetemekről. Gróf Zichy János vallás- és közoktatásügyi miniszter a képviselőház dec. 1-én tartott ülésén törvényjavaslatot terjesztett be a debreceni és pozsonyi tudomány-egyetem létesítéséről. A javaslat szerint Pozsonyban három, Debrecenben négy fakultást fognak felállítani, még pedig amott orvosi, matematikai—természettudományi és jog- és államtudományi kart, emitt pedig ref. hittudományi, jog- és államtudományi, bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi és matematika—természettudományit.

A törvényjavaslat kiemeli Szeged jogos áspirációit s megígéri, hogy ezeket a legmesszebbmenőleg a jövőben egy másik főiskolai szervezettel fogja kielégíthetni. E megokolás szerint az Alföld délvidékének olyan berendezések felelnének meg legjobban, melyek gazdasági, kereskedelmi- és technikai téren nyújtanak alkalmat magasabb kiképzésre. Az egyetem típusának megállapításánál külföldi típusok mellett, különösen a helyi viszonyokat fogja tekintetbe venni. Debrecen közönsége — a lapok híradásai szerint — forrong és elégedetlenkedik, hogy az orvosi fakultás hiányzik a tervezetből.

A lelkészi fizetés rendezése ügyében a tiszáninneni ref. egyházkerület elnökei levelet intéztek dr. Antal Gábor püspökhöz, mint a konvent elnökéhez, melyben a közös bizottság összehívását sürgetik, hogy az 1912. évi állami költségvetésben a lelkészek fizetésének rendezése végre biztosíttassék. Tarthatatlannak látják azt a függő helyzetet, melybe ez az ügy négy év óta jutott anélkül, hogy a felterjesztésekre még csak választ is adott volna a kormány. Érezvén a felelősség súlyát az eddigi sikertelenségért, arra kéri a püspököt, hogy szükség esetén még az egyetemes konventet is hívja össze, hogy a fizetésrendezés sérelmesen ne odáztassék el évről-évre. — Hasonló mozgalmat indított a magyarhoni ev. egyház is nov. 12-én a lelkészi fizetés rendezése ügyében hozott határozatával. A prot. közös bizottság nov. 27-én Budapesten igen népes gyűlésben foglalkozott a lelkészfizetések rendezésének kérdésével. Hosszas vita után célszerűségi szempontok figyelembevételével egyértelműen abban állapodtak meg, hogy egy albizottság lehető sűrűn jelenjék meg a miniszterelnöknél, a vallás- és közoktatásügyi miniszternél s hivatkozva a lelkészi fizetés csekélységére, az igények emelkedésére, a pénz vásárló erejének csökkenésére, az összes tisztviselők fizetésének emelésére, kérje a korpótlék-rendszer behozatalát úgy, hogy az lehetőleg már az 1912. évi költségvetésbe felvétessék. Ha pedig ez már lehetetlen volna, biztosítson a kormány már ebben a költségvetésben minden lelkész részére megfelelő drágasági pótlékot. Foglalkozott még a bizottság a tanítói és tanári fizetéseknek az államiakéval egyenlővé tételével, a prot. tanároknak az állami intézetekben való mellőzésével, stb. A közös bizottság küldöttségileg tisztelgett a kultuszminiszternél, aki válaszában kijelentette, hogy tárgyalásokat indított már a pénzügyminiszterrel az iránt, hogy a kongrua-rendezés ügyében némi kezdő lépések már 1912-ben megtörténhessenek és a teljes rendezés az 1913. évi költségvetésben keresztülvihető legyen. A miniszter terve az, hogy a végleges rendezés a korpótlékra legyen alapítva.

Torony- és harangszentelés Füzesgyarmaton. A füzesgyarmati unitárius egyházközség tornyának és harangjainak felszentelési ünnepélyét dec. 10-én tartotta. Az istentiszteleten Kiss Sándor helybeli lelkész imádkozott, felszentelő beszédet Józán Miklós esperes mondott, a püspöki áldást dr. Boros György főjegyző tolmácsolta. Este táncmulatsággal egybekötött kulturestélyt tartottak.

Templomszentelés Nagyernyében. A nagyernyei unitárius leányegyház-köztség nagy buzgósággal gyűjtött költségen épített templomát dec. 10-én szentelte fel, mely alkalommal az isteni tiszteletet folyóiratunk munkatársa, Vári Albert főgimn. vallástanár végezte.

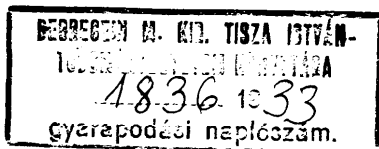
Az erdélyi ref. egyházkerület új főgondnoka. Az erdélyi ref. egyházkerület közgyűlése Bánffy Dezső br. főgondnok utódjául egyértelemmel Kemény Árpád bárót, főgimnáziumunk egykori jeles növendékét választotta meg. Nagy tetszéssel fogadott székfoglalójában igéri, hogy elődje lesz az ő irányító tüzoszlopa s igyekezni fog az ő szellemében munkálkodni; arra kéri a mindenható kegyelmét, adjon erőt arra, hogy magyar kálvinista egyháza, hazája s nemzete javára munkálkodhassék; őket hűséggel, becsületesen szolgálhassa.

Pokoly József debreceni egyetemi tanár. A tiszántúli egyházkerület Pokoly Józsefet, az erdélyi ref. theol. fakultás egyháztörténelem-tanárát az egyetemem fejlesztendő debreceni főiskolára az egyetemes történelem tanárává választotta meg. A közgyűlés elnöke, gróf Degenfeld József megnyitójában harcias módon kelt ki a kongregációk ellen, majd a prot. lelkészek és tanítók siralmas anyagi helyzetével foglalkozott.

Pálffy András kitüntetése. Mint a hivatalos lap közli, várfalvi Pálffy András csiksomlyói körjegyzőt, törv. hat. blzottsági tagot és a csikvármegyei jegyzői egylet elnökét a király a koronás arany érdemkeresztrel tüntette ki. A kitüntetett néhai dr. Pálffy Gyula volt vármegyei főorvos öccse és főiskolánk egykori hallgatója volt. A megyeszerte szorgalmáról elismert jegyző, magas kitüntetéséhez gratulálunk.

Gyász hírek. *Kissolyosi Simó Ferenc*, szilágynagyfalusi birtokos, egyháztanácsos okt 12-én 65-ik évében elhalt. Szilágyvármegyének egyik tekintélyes birtokosa volt s nekünk derék hitsorsosunk, folyóiratunknak buzgó pártolója. Halálát a család részéről gyászolják: özvegye kissolyosi Simó Ferencné, Bayer Teréz; fiai: dr. kissolyosi Simó Károly aradi orvos, kissolyosi Simó Ferenc. — *Sepsikálnoki Bedő Gábor* magyarsárosi unitárius lelkész nov. 10-én, életének 27., boldog házasságának 4-ik évében rövid szenvedés után elhalt. A fiatalabb papi nemzedéknek egyik fáradhatatlanul munkás tagja volt, kinek működéséhez szép remények fűződtek. Halálát özvegye, kis leánya és nagyszámú rokonság gyászolja. — *Márai Lajos* nyug. laboratóriumi igazgató nov. 13-án életének 54-ik évében hosszas szenvedés után Mátyásföldön jobblétre szenderült. Halálát özvegye, fia s a Mayer- és Kőváry-család gyászolják. — *Szentgericei Gál Károly* birtokos dec. 1-én életének 71-ik évében Szentgericén elhalt. Gondos, józan, mértékletes, rendszerető életével, a közjóban is híven munkáló önzetlenségével, nemes jellemével példát mutatott abban a szerény kis körben, melyen áldásos élete le folyt. Halálát a nagyszámú rokonságból gyászolják Gál Elek nyárádgálfalvi lelkész, mint testvére, Sárosi József ravai lelkész, mint veje és Molnár Kálmán újszékelyi lelkész, mint unokaveje.

2
 Pályázat egyházi beszéd írására. Közönséges vasárnapi ünnepre népszerű nyelven unitárius egyházi beszéd irandó a protestáns hitélet szabadelvű irányának szellemében s a nép vallásos hitének és erkölcsi érzésének a serkentésére. A beszéd Máté evangéliuma XXVIII. r. 19. versében foglalt ez alapigére irandó: „Elmenvén tanítások minden népeket, megkeresztelvén őket az atyának, fiunak és szentléleknek nevében.“ A beszéd terjedelme ciceró betűkkel nyomatva nyolcad alakban legfennébb 12—16 oldalra terjedhet. A pályadíj száz korona, mely a bírálót kihirdetése után csak abszolút becsű eredeti beszédnek adatik ki. A bírálót eredményét az 1912. évi egyházi főtanácsos hirdetik ki; a bírálót pedig az E. K. Tanács által a kolozsvári unitárius kollégiumban tanító felszentelt tanárok és lelkészek köréből, az E. K. Tanács által választott bíráló-bizottság teljesíti. Pályázhat minden felszentelt unitárius lelkész, kivéve az előbb említett kollégiumban tanító tanárokat és lelkészeket. A pályaművek idegen kézzel irandók le és jeligével látandók el, szerző neve pedig külön borítékba zárandó s az a boríték a pályamunka jeligéjével látandó el. A pályaművek 1912. évi május hó 1-ig posta útján az unitárius püspöki hivatalhoz küldendők be, később beérkezett művek pályázatra nem bocsáttatnak. A pályamű a nyertes tulajdona marad, de a „Keresztény Magvető“ című unitárius folyóiratban kiadatik. Nyomatásban már megjelent beszédek nem versenyezhetnek. A magyarországi Unitárius Egyház Képviselő Tanácsának Kolozsvárt, 1911. évi november hó 22-én tartott üléséből. Ferencz József unitárius püspök. Végh Mihály titkár.

KERESZTÉNY MAGVETŐ

SZERKESZTIK ÉS KIADJÁK:

DR. GÁL KELEMEN, GÁLFI LŐRINC.

XLVI. KÖTET.

KOLOZSVÁRT,
NYOMATOTT GÁMÁN J. ÖRÖKÖSE KÖNYVNYOMDÁJÁBAN
1911

TARTALOM.

I. Önálló cikkek, tanulmányok.

	Oldal
Gálfi Lőrinc: A lemondás a Jézus tanításában	3, 65
Dr. Gál Kelemen: Újabb irányok a pedadógiában	10, 72, 141, 210, 302, 346
Dr. Boros György: Az „idegen istenek“	18
Vári Albert: Vallás és életfilozófia	28
Imre Sándor: Bessenyei György, mint a magyar pedagógiai gondolkodás tanúja	37
Dr. Borbély István: Dávid Ferenc és kora	45, 92, 174, 240, 313, 358
Fekete Gábor: Az alapítványi felügyelet kérdéséhez	78
Barabás Ábel: Goethe „pogánysága“	85
Péterfi Lajos: A vallásos érzelem lélektani megvilágítása	129
Szentmártoni Kálmán: Sándor János	151
Bölöni Vilmos: Összehangzó lélek (egyházi beszéd)	165
Józan Miklós: A berlini kongresszus	180
Máthé György: Kriza János emlékezete és költészete	201
Ferenczy József: Harc a háborúnak!	221
Gálfi Lőrinc: Ki volt Jézus?	265
Dr. György János: A hit lelki alapjai	274
Dr. Boros György: Kriza János és nagyajtai Kovács István barátsága	289
Vári Albert: A magyarság ünnepe	299
Dr. Boros György: Kriza János emlékezete	329
Vári Albert: Tolsztoj	338
Ürmösy Miklós: Vallási mozgalmak napjainkban	365

II. Irodalom.

Dr. Gál Kelemen: Schneller István, Paedagogiai dolgozatok. III. kt.	51
— — Dr. Imre Sándor, A nevelés sorsa és a szocializmus	53
Via: Gyenge János, Servét Mihály pöre és Kálvin viszonya ahhoz	55
Magyar Figyelő	58
Uj könyvek	58
Dr. Gál Kelemen: Nádai Pál, Könyv a gyermekről . . .	105
Dr. Boros György: Hammurabi törvényei	113
Pálfi Márton: Borbély György és Sándor, Nyelvünk védelme	121
Az orsz. ág. hitv. ev. tanáregyesület évkönyve az 1909/10. évről	122
Az unitárius vallás Dávid Ferenc korában és azután . . .	188
Az Unitárius Szószék	188
Czóbel E., Heltai Gáspár dialogusa a részegségről és tobzódásról	189
Jármay J., A magyar protestáns egyház története	189
Fitz József, Brassai Sámuel	247
A kolozsvári unitárius kollégium 1910/11. évi értesítője . .	251
A székelykeresztúri unitárius gimnázium 1910/11. évi értesítője	255
Árkosi Ferenczi Kálmán, A pálfalvi szélmolnár	256
Régeni Áron: Tanterv és tantervi utasítások a tanító- és tanítónőképző-intézetek számára	256
Dr. Bartók György, Az erkölcsi érték filozófiája	318
Dr. Kiss Ernő, Dávid Ferenc	320
Dávid Ferenc, Rövid magyarázat	321
Szémán J., A görög kath. szertartástan elemei	322
Mintázási tanmenet	322
g k : Dr. Varga Béla, Jacobi Henrik Frigyes	371
Dr. V. B.: Dr. Székely György, A lelki élet ismertetése . .	373
B. F.: Császár Károly, Medgyesi Pál élete és működése . .	374

III. Vegyes közlemények.

A szerkesztők: Az olvasóközönséghez	1
Péterfi Dénes: Molnár Sándor (nekrológ)	59
Via: Magyarország közoktatásügye 1909-ben	60
Az antimodernista eskü szövege	60

	Oldal
Miksa szász herceg és a Vatikán	62
Gyász hírek	63, 128, 264, 385
Aranykönyv	64, 196
A Borromaei enciklika	123
A középiskolai vallástanítás országos rendezése	125
A tiszakerületi ev. püspökválasztás	126
Középkisk. vallástanárok képesítése. A közoktatási miniszter nyilatkozata a protestánsok sérelmei tárgyában. Az orsz. középkiskolai és a kath. tanáregyesület. Magyar ifjak kül- földi egyetemeken. A harmadik egyetem	127
Hibaigazítás	128
Böhm Károly	190
A vallásszabadság kihirdetése az 1568 tordai országgyűlésen	192
Báró Bánffy Dezső	192
Tanári értekezlet és beiktató ünnepély Székelykeresztúron. Dr. Eröss Lajos. A tiszai ág. ev. egyházkerület új püs- pöke. Dr. Öreg János. Gróf Tisza István a keresztény szeretetről	193
Statisztika	194
Uzoni Imre főgimn. tanár beiktatása. A Székely Társaság szózata. Üdülő helyek a Székelyföldön	195
Ferencz József püspök úr beszéde a főrendiházban	259
Torda város képviselőtestülete a Mária-kongregáció ellen	261
Dr. Baltazár Dezső a tiszántúli ref. egyházkerület püspöke	262
A vallás- és közoktatási vita	262
X. Pius az ünnepnapokról	263
Prohászka Ottokár az indexen	263
Jatho Károly	263
Kriza-ünnep Nagyajtán. Péterfi Dénes. Zsilinszky Mihály	323
A Jatho-ügy. A presbiteri szövetség körútja	324
Dr. Baltazár Dezső püspök beiktatása	325
Középkisk. vallástanárok képesítése a reformátusoknál	327
A ref. theol. akadémiák tanulmányi és vizsgálati rendje	327
A közoktatásügyi tárca költségvetése. Tüzoltó-nap	328
Az őszi főtanács fontosabb tárgyai és határozatai	376
Kriza emlékezete	377
Servét viennei szobrának leleplezése	382
Báró Bánffy Dezső emléke	383

	Oldal
A protestáns püspökök fizetése	383
Törvényjavaslat az új egyetemekről	383
A lelkészi fizetés rendezése	384
Torony- és harangszentelés Füzesgyarmaton	384
Templomszentelés Nagyernyében	385
Az erdélyi ref. egyházkerület új főgondnoka	385
Pokoly József debreceni egyetemi tanár	385
Pálffy András kitüntetése	385
Pályázat egyházi beszéd írására	386

A „Keresztény Magvető“ 1911. évfolyamára befizették :

a) a pártoló[díjat :

Ferencz József, Jakab József, Kövendi unitárius egyházközség.

b) az előfizetési díjat :

Ádámosy Gábor, Fitz József, Kovács Margit, Mikó Dezső, Szabó Mihály, Torockay Vencel.

Folyóiratunk előző évfolyamaiból néhány példány rendelkezésünkre áll, melyeket féláron küldünk el olvasóinknak, ha ez iránt megkeresnek.

Tisztelettel kérjük folyóiratunk hátralékos pártolóit és előfizetőit, hogy hátralékos díjaikat beküldeni sziveskedjenek.

A SZERKESZTŐ—KIADÓK.

„Erzsébet királyné emlékfüzet“.

Erzsébet-nap alkalmából elemi- és polgári-iskolás növendékek számára való »*Erzsébet királyné emlékfüzet*«-et ad ki az »*Iskolai Ünnepeink*« szerkesztősége Marosvásárhelyen. Egy 2 ívre terjedő füzet ára 20 fillér. Minden 10 példány után egyet a szegényebb tanulók részére reáadnak. A pénz előleges beküldése mellett megrendelhető

Szentgyörgyi Dénes szerkesztőtől Marosvásárhelyen.
